

"מאבק עכוב מזעתר": על צמחי המאכל מהמטבח הפלסטיני וחוקי הגנת הצומח בדין הישראלי

הזעתר והעכוב הם צמחים ידועים בחשיבותם בתרבות ובזהות הלאומית הפלסטינית. במשך מאות שנים קטפו תושבי הארץ את צמחי העכוב והזעתר, בעיקר לצורכי מאכל. בשנת 1977 הוכרז הזעתר כערך טבע מוגן וכתוצאה מכך נהפכו קטיפתו, החזקתו וסחר בו לעברה פלילית. בהמשך, בשנת 2005, הוכרז גם העכוב כערך טבע מוגן והוטלו בגינו איסורים זהים. כך נהפכו קוטפי הזעתר והעכוב לפורעי חוק ובמקרים רבים הובילה אכיפת האיסור להגשת כתבי אישום נגדם ולהרשעתם. מהפסיקה עולה שכל פסקי הדין הדנים בקטיפת צמחים מוגנים, בהחזקתם או בסחר בהם עוסקים בעכוב ובזעתר (ובשני מקרים גם במראמיה), ובכל המקרים הנאשמים הם ערבים. למרות זאת לא חדלה קטיפת העכוב והזעתר; היא נמשכת עד היום וקוטפי זעתר ועכוב רבים רואים בה אקט של התנגדות ומחאה.

מאמר זה מבקש לבחון את האיסור המשפטי על קטיפת עכוב וזעתר תוך התבוננות בהקשרים רחבים יותר – תרבותית, חברתית ופוליטית. במסגרת זו אבקש להראות כיצד האיסור על קטיפת עכוב וזעתר, על אף ההצדקות המדעיות שלכאורה עומדות מאחוריו, טומן בחובו יחסי דיכוי ושליטה ישראליים על התרבות והזהות הפלסטינית ומבטא תפיסה קולוניאלית הפועלת בשדה האוכל. אטען כי איסור זה משתלב במארג רחב יותר של יחסים כאמור ועולה בקנה אחד עם האתוס הציוני כלפי האדמה והטבע – ועומד בסתירה עם האתוס הפלסטיני, תוך הענקת מעמד בכורה לתפיסה הישראלית וציור השימוש הפלסטיני באדמה ובצמחייה כמזיק, פרימיטיבי ונחות. טענה זו נתמכת הן בנתונים הכמותיים העולים מהפסיקה הן בניתוח תוכן פסקי הדין העוסקים בעכוב ובזעתר.

א. שעת סיפור. ב. אוכל. ג. "לידיים מאבן וזעתר": מעמד העכוב והזעתר בתרבות ובזהות הפלסטינית. ד. אדמה, צמחים, טבע וציונות. ה. "הקוטף עכוב או זעתר – דינו מאסר 3 שנים": עכוב וזעתר בחוק הישראלי. ו. "בית המשפט לענייני עכוב וזעתר": הזעתר והעכוב בפסיקה

* בוגר תואר ראשון במשפטים באוניברסיטת תל אביב ועורך-משנה בספר זה. תודותי מקרב לב לכל מי שקרא מאמר זה והעיר הערות: סוניא בולוס, איל בנבנישתי, חסן ג'בארין, מאיסאנה מוראני, תמר נוביק, איילת עוז, תמר קריכלי-כץ, נדים רוחאנא והילה שמיר. תודה מיוחדת לעמיתי, העורכים אייל גרוס ויופי תירוש, ולעורכות-המשנה מיכל דניאלי ודנה צוק, על תהליך עבודה מקצועי ומהנה לכל אורך הדרך.

בתי המשפט הישראליים: 1. הוצאת העכוב והזעתר אל מחוץ לצלחת; 2. אימוץ שיח המומחים להצדקת הענישה של נאשמים; 3. מדיניות ההעמדה לדין: אחזקה ושימוש לצריכה עצמית? 4. "על רקע כבוד העכוב": האם ככבוד עסקינן? 5. בית המשפט או בית השופטים? במקום סיכום.

א. שעת סיפור

זהו סיפור על אוכל. לסיפור זה התחלות רבות וסיומות שונות, אולם במובנים רבים סופו טרם נכתב. זהו סיפור שמתחיל ביום אביבי בטבע גלילי – ולפעמים נגמר בצלחת ביתית המונחת בכיור ועל פניה נגיעות אחרונות של שמן זית; פעמים אחרות הוא נגמר בכתב אישום המוגש כמנה ראשונה בתחילתו של סיפור אחר, ובכל זאת, אותו סיפור. זהו סיפור על עזים שהומרו בפרות,¹ על פרות שאיימו על "הביטחון",² ועל "ביטחון" שמגביל מזון.³ זהו סיפור על מטעים שרופים,⁴

1 במסגרת הניסיונות להיפטר מהעז המקומית שגודלה במשך שנים על ידי רועים פלסטינים נחקק החוק להגנת הצומח (נזקי עזים), תש"י-1950, שאליו אתייחס בהמשך, ונעשו ניסיונות להמיר את העזים השחורות בפרות, בין היתר באמצעות קביעת מפתח המרה של 12 עזים לפרה אחת. ראו Tamar Novick, Milk & Honey: Technologies of Plenty in the Making of a Holy Land, 1880–1960 (2014) (unpublished Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania) (להלן: נוביק).

2 סיפורו של הסרט "The Wanted 18" נסב סביב הסיפור (האמתי) של 18 פרות שרכשו תושבי הכפר בית סאחור בשנת 1988, במשך האנתיפאדה הראשונה, והוכרו כ"איום ביטחוני" בשל תרומתן ליצירת אספקה עצמית, ולו חלקית, לתושבי הכפר. THE WANTED 18 (Intuitive Pictures. לתושבי הכפר. Ken Jaworowski, Review, In 'The Wanted 18,' Palestinians Hide גם et al. 2014). ראו גם *Cows from Israeli Forces*, N.Y. TIMES, June 19, 2015, at C9.

3 בחסות "טיעוני ביטחון" ישראל מטילה על רצועת עזה סגר שמגביל את תנועת המזון והאנשים מתוך רצועת עזה ואליה. במסגרת זו, במיוחד בין 2007 ל-2010, הוגבלה במידה יוצאת דופן כניסת מזון לרצועת עזה; משרד הבריאות אף חישב חישובים – לפי מפתח גיל ומגדר של תושבי עזה – כדי לקבוע את מספר הקלוריות ואת המשקל של פרטי מזון בסיסי שמותר להכניס לרצועה. ראו Aeyal Gross & Tamar Feldman, "We Didn't Want to Hear the Word": Rethinking Food Security, Food Power, and Food Sovereignty – Lessons from the Gaza Closure, 33 BERKELEY J. INT'L L. 379 (2015). ראו גם גישה "מקרא ל'צריכת מזון ברצועה – קווים אדומים" (10.2012).

4 עצי הזית נטועים כמחצית מהאדמות החקלאיות בגדה המערבית. מדי שנה מתנחלים שורפים, עוקרים ופוגעים באלפי עצי זית של חקלאים פלסטינים. לפי נתוני משרד האר"ם לתיאום עניינים הומניטריים, הממוצע החודשי לפגיעה בעצי זית על ידי מתנחלים בין החודשים ינואר ועד ספטמבר בשנת 2015 עמד על 1,222 עצים בחודש, כלומר: כ-11 אלף עצים. ראו *The 2015 Olive Harvest Season Starts Amidst Escalating Tension in the oPt*, U.N. OFFICE FOR THE COORDINATION OF HUMANITARIAN AFFAIRS, OCCUPIED PALESTINIAN TERRITORY (Nov. 11, 2015), <https://www.ochaopt.org/content/2015-olive-harvest-season-starts-amidst-escalating-tension-opt>. לפי נתונים שאסף ארגון "יש דין", מתוך 251 חקירות שנפתחו בנושא

כרמים כבושים,⁵ מכסות ביצים⁶ ופירות אסורים.⁷ זהו סיפור על גוף שרעב לחירות וצמא לאדמה ולמים.⁸ זהו סיפור שמושאא מזון אך נושאא האדם. זהו סיפור על אוכל.

בעשור האחרון, רק שישה מקרים הובילו להגשת כתב אישום: תיק אחד הסתיים בזיכוי; תיק אחד הסתיים בקביעה שהנאשם אכן ביצע את המעשים שיוחסו לו אך בלא הרשעה; ארבעה תיקים נותרו תלויים ועומדים בעת פרסום הנתונים. ראו יש דין "העמדה לדין של אזרחים ישראלים החשודים בפגיעה בפלסטינים בגדה המערבית" (5.2015).

5 האדמות הפלסטיניות והסוריות שנכבשו בשנת 1967 משמשות קרקע פורייה לתעשיית הכיבוש. בולטת במיוחדת תעשיית היין באדמות אלה, המשווק למדינות בעולם ללא ציון המקום המדויק של גידול הענבים ותוך הסוואת העובדה שמקורן בשטחים שנכבשו בשנת 1967: לפי מפת גידול ענבי היין הישראלית, שנקבעה בשנת 1977 מכוח התקנות לפיקוח על יצוא הצמח ומוצריו (יצוא משקאות משכרים), תשל"ז-1977, אין הבחנה בין השטחים שנכבשו בשנת 1967 לבין השטחים שבגבולות הקו הירוק. לסקירה מרחיבה על אודות תעשיית היין באדמות הכבושות ראו WHO PROFITS, FORBIDDEN FRUIT: THE ISRAELI WINE INDUSTRY AND THE OCCUPATION 24 <http://whoprofits.org/sites/default/files/WhoProfits-IsraeliWines.pdf> (2011), והשוו עם דבריו של עידן בר אולפן בה"ש 19 ברשימתו "יצא יין נשאר סוד" בכרך זה.

6 בבג"ץ 3815/08 מג"ס נ' שר החקלאות (פורסם באר"ש, 23.6.2013) נדונה חובת המדינה לנהוג בשוויון בין ערבים ליהודים בכל הנוגע להקצאת מכסות לייצור ביצי מאכל. מרכז עדאלה, שייצג את העותרים באותו הליך, הצביע על אפליה נגד ערבים בהענקת מכסות לייצור לביצי מאכל ובסובסידיות הנלוות להן. מאז הגשת העתירה, שהתנהלה במשך כחמש שנים, הצהיר משרד החקלאות על שינוי המדיניות ועל הענקת מכסות לייצור ביצים לחקלאים ערבים בהיקף של שישה מיליון ביצים בשנה – כמות שמהווה פחות מאחוז אחד מהמכסה הארצית. בית המשפט דחה את העתירה וקבע כי די בשינוי שיזמה המדינה באותה עת כדי להוביל לרדיית העתירה, אף על פי שהענקת המכסות לחקלאים הערבים לא לוותה בהענקת הסובסידיות שהוענקו לחקלאים היהודים, דבר שקרוב לוודאי ימנע מאותם חקלאים "להיכנס" לשוק בפועל. ראו "בג"ץ אישר את המשך הפליית חקלאים ערבים במכסות לייצור ביצים" עדאלה (25.6.2013) www.adalah.org/he/content/view/4449.

7 זה, למשל, סיפורן של ארבע ילדות שעוכבו לחקירה על ידי הצבא הישראלי בשל טענת מתנחלים כי הן אכלו דובדבנים מעץ בהתנחלות. ראו חיים לוינסון "חיילים עצרו ארבע ילדות פלסטיניות בטענה שאכלו דובדבנים מעץ בהתנחלות" הארץ 28.5.2014, 12. במקרה אחר, שקיבל את הכינוי "זיתי דברים" (בהשראה מ"זוטי דברים"), קטפו שלושה פלסטינים זיתים מעצים שבבעלות קק"ל, מעשה שהוביל להגשת כתב אישום בעברה של גנבה חקלאית. בסיום הדיונים בבית המשפט, לאחר שההגנה ביקשה לחשוף את מדיניות החקירה וההעמדה לדין בעברות גנבה של תוצרת חקלאית, הסכימה התביעה לחזור בה מכתב האישום. שוקי שדה "המדינה טיפסה על עץ" *The Marker* 15.5.2016 (1.2943780 www.themarker.com/magazine/1.2943780) (מסמכים נוספים נמצאים ברשות הכותב). בהקשר זה ראו גם את כתבתם של רונית ורד ואייל טואג, העוסקת בעכוב ובזעזע: רונית ורד ואייל טואג "פירות אסורים" הארץ 10.3.2008 www.haaretz.co.il/misc/1.1311347.

8 כלואים פלסטינים רבים, ובעיקר עצורים מנהליים, השתמשו בשנים האחרונות בשביתות רעב ממשוכות כמחאה על מעצרים ללא משפט ועל תנאי מעצרים או מאסרם. כתגובה לכך חוקקה הכנסת ביולי 2015 את החוק לתיקון פקודת בתי הסוהר (מס' 48), התשע"ה-2015, ס"ח 241, המסמיך את בית המשפט המחוזי להתיר הזנה של כלוא שובת רעב בניגוד לרצונו החופשי.

ב. אוכל

אוכל, מלבד היותו צורך קיומי, הוא שדה פוליטי וחברתי טעון. עם זאת, בשל תפקידו הקיומי, לעתים קרובות תפקידיו האחרים נדחקים הצדה ונהפכים לתפקידים מסדר שני. כך, מערכות של יחסי כוח המוצאות ביטוי באוכל כשדה חומרי, תרבותי וחברתי, מוסוות ומובלעות בתוך דימוי אובייקטיבי, ניטרלי וא-פוליטי לכאורה. למרות זאת, קשה שלא לזהות את הכוח העצום הטמון באוכל. אוכל מגדיר זהויות כגון השתייכות מעמדית, מגדרית ולאומית ומוגדר על ידן באופן מתמשך.⁹ האוכל שיש לנו בצלחת הוא פונקציה של משתנים חברתיים, תרבותיים וכלכליים, וכפי שבורדייה מראה, אף התשובות שאנו מספקים לשאלה הסובייקטיבית לכאורה "אילו טעמים אנחנו מעדיפים?" הן תוצר של הבניה חברתית (כלומר: משקפות הביטוס במונחים של בורדייה).¹⁰

במאמר זה אבחן את האוכל כזירה של שליטה ודיכוי בהקשר הישראלי-פלסטיני, תוך התמקדות בבחינת האיסור החוקי על קטיפת עכוב וזעתר. כפי שיפורט בהמשך, האיסור החוקי על קטיפת זעתר ועכוב נכנס לתוקף בשנים 1977 ו-2005 בהתאמה.¹¹ האיסור שואב את תוקפו כיום מחוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, התשנ"ח-1998, התקנות וההכרזה מכוחו, שהוראותיהם קובעות איסור פלילי גורף בגין קטיפה, החזקה או סחר בזעתר ועכוב בכמות כלשהי (נוסף על צמחים אחרים), ומטילות בגינו עונש של עד שלוש שנות מאסר, שעל פי רוב מומר בקנס. אקדים ואציין כי האיסור החוקי שירדן בהמשך בנוגע לזעתר ולעכוב מתייחס לצמח ה"בלדי" בלבד, כלומר: כצמח בר הגדל באופן טבעי. הזעתר והעכוב הבלדי נחשבים עד היום כצמחים איכותיים ומשובחים יותר ממקבילותיהם החקלאיות. הזעתר הבלדי, למשל, ניחן בחריפות מיוחדת שקשה לשמר בתנאים של גידול מבוקר, שהחל בפועל רק משנכנס האיסור על קטיפת זעתר לתוקף.

ראו מאמרו של יואב קני "הזנה וכוח: מזון וביור-פוליטיקה בפילמוס סביב הזנתם בכוח של כלואים שובתי רעב" בכרך זה.

9 להרחבה על האופן שבו אוכל מגדיר זהויות, במיוחד בישראל, ראו למשל ליאורה גביעון בגובה הבטן: ההיבטים החברתיים והפוליטיים של המטבח הערבי בישראל 15-20 (2006). ראו גם טלי קריצמן-אמיר ואנדה ברק-ביאנקו "אוכל כאמצעי שליטה: על מקומו של האוכל במדיניות המקלט הישראלית" בכרך זה, העומד בין היתר על חשיבות האוכל בקרב קהילות מהגרים. טענתו של מאמר זה מתכתבת עם טענתן של קריצמן-אמיר וברק-ביאנקו; עם זאת, בהקשר זה של תפקיד האוכל בהגדרת הזהות, יש לשים לב כי מאמר זה מתמקד בשליטה הישראלית על החברה הפלסטינית: בשונה ממבקשי המקלט מדובר בקבוצה ילידית.

10 PIERRE BOURDIEU, DISTINCTION: A SOCIAL CRITIQUE OF THE JUDGEMENT OF TASTE (R. Nice .Trans., Harvard Univ. Press 1996) (1979)

11 במאמר זה אשתמש בשמות "זעתר" ו"עכוב" כמתייחסים לצמחים עצמם. שמותיהם המדעיים של צמחים אלה הם: Majorana Syriaca ו-Gundelia Tournefortii, בהתאמה. מרי לואיז פראט מראה בספרה כיצד שיוך השמות המדעיים לצמחים וחלוקתם ל"משפחות", הנתפסים כיום כשיטה מדעית-אובייקטיבית לקלסיפיקציה של צמחים, צמחו בעידן הקולוניאלי ומחקר למעשה שיטות אחרות של קלסיפיקציה ששימשו עמים ילידים. להרחבה ראו, MARY LOUISE PRATT, IMPERIAL EYES: TRAVEL WRITING AND TRANSCULTURATION 15-38 (1992) (להלן: פראט).

הבחירה בעכוב ובזעזוע מאפשרת הסתכלות ייחודית ומעניינת, שוודאי אינה מתמצה במאמר זה, על החיתוך שבין משפט, מומחיות, חברה ותרבות. במסגרת זו אטען כי יש לקרוא את האיסור על קטיפת עכוב וזעזוע בהקשר רחב יותר של ניסיונות השליטה והמשטור הישראליים את הטבע המקומי והאדם הפלסטיני. אבקש להראות כיצד ניסיונות אלה עולים בקנה אחד עם האתוס הציוני כלפי האדמה והטבע ועומדים בסתירה לאתוס הפלסטיני, תוך הענקת מעמד בכורה לתפיסה הישראלית וציור השימוש הפלסטיני באדמה ובצמחייה כמזיק ונחות.

במילים אחרות, אבקש לטעון כי האיסור הגורף על קטיפת עכוב וזעזוע מבטא תפיסת שליטה קולוניאלית, הפועלת בשדה האוכל ואינה מתחשבת כלל בצורכי האנשים הפלסטינים ובזכויותיהם התרבותיות. בהיבט זה, המאמר מצטרף לספרות הכללית העוסקת בצורות השליטה הקולוניאליות על הטבע ודיכוי של עמים ילידים ועמים תחת קולוניאליזם בכסות אקולוגית, ובמיוחד לספרות העוסקת במקרה הישראלי-פלסטיני.¹² במסגרת זו, המאמר מבקש להצביע על הפרקטיקה של קטיפת עכוב וזעזוע ועל האיסור החוקי הגורף עליה כזירה חדשה, שטרם נדונה בספרות, המשקפת יחסים קולוניאליים.

טענתי עשויה להשתמע כקריאת תיגר על הצדקות המומחיות הבוטנית לאיסור על קטיפת עכוב וזעזוע. הצדקות אלה, כפי שהן מוצגות בפסיקה, גורסות כי קטיפת עכוב וזעזוע – בכמות כלשהי ואף ללא עקירתם מהשורש – פוגעת ב"טבע" ומעמידה אותם בסכנת הכחדה. אף שהדיון במאמר זה אינו מתקיים במישור המומחיות הבוטנית, אבקש לפקפק בשימוש הנעשה בהצדקות משדה המומחיות בזירה המשפטית – הצדקות המשתלטות על השיח המשפטי ועוטפות אותו באצטלה אובייקטיבית, רציונלית וא-פוליטית, תוך הסוואת פוליטיקה של כוח המסתתרת מאחוריהן.¹³ לפיכך, אנקוט גישה ביקורתית המזמינה לבחון מחדש את מקומן ואת תרגומן של הנחות היסוד המדעיות למישור המשפטי. אטען כי ההצדקות המדעיות שמטרתן הגנה על הצמחים והטבע אינן מחייבות את תרגומן לאיסור חוקי גורף על קטיפת עכוב וזעזוע; מכל מקום, הרדוקציה מהזירה המדעית לזירה המשפטית מחייבת לשקול שיקולים נוספים ולהתחשב בצרכים ובזכויות התרבותיות של האנשים הפלסטינים. בתרגום למונחים משפטיים אפשר לומר כי גם בהנחה שיש הצדקה להגביל את קטיפת העכוב והזעזוע ושאיסור הקטיפה נועד ל"תכלית ראויה" ולא הונע משיקולים זרים,¹⁴ תכלית זו אינה יכולה להצדיק פגיעה בלת-מידתית בזכויות ובאינטרסים של האנשים הפלסטינים ואינה יכולה לפטור את הרשות מחובתה להתחשב בזכויות ובאינטרסים אלו.

12 לסקירת הספרות הרלוונטית ראו להלן, פרק ד.

13 כתיבה ענפה עוסקת בכוחה של המומחיות, בהשפעתה על קבלת החלטות משפטיות ובתפקידה ביצירת אי-שוויון ושימור יחסי הכוח בחברה. ראו למשל DAVID KENNEDY, A WORLD OF STRUGGLE: HOW POWER, LAW, AND EXPERTISE SHAPE GLOBAL POLITICAL ECONOMY (2016).

14 כפי שיורחב בהמשך, אפשר לפקפק בהנחה שהאיסור נועד מלכתחילה לתכלית ראויה ולא עירב שיקולים זרים; ייתכן כי מאחורי האיסור עומדות תכליות נסתרות שנועדו לשרת אינטרסים כלכליים ופוליטיים. אולם, במסגרת מאמר זה איני מבקש לברר איזו תכלית מרכזית עמדה בלב האיסור החוקי מבחינה היסטורית, אלא להצביע על המשמעויות של איסור זה ועל היותו זירה נוספת של דיכוי ושליטה המאפיינת משטרים קולוניאליים.

כדי לבחון איסור זה אבקש לסקור תחילה את מעמד הזעתר והעכוב בתרבות ובזהות הפלסטינית. לאחר מכן אצביע על הקשר רחב יותר, החורג מהמקרה של העכוב והזעתר – ההתייחסות הקולוניאלית בכלל והישראלית בפרט לטבע ולעמים הילידים. משם אעבור לבחינת האיסור המשפטי על קטיפה, החזקה וסחר בעכוב ובזעתר כפי שהוא בא לידי ביטוי בחקיקה ובפסיקה הישראלית.

בהקשר זה, ראוי להקדים ולציין כי עצם קיומה של התדיינות משפטית ופסיקה העוסקת באיסור המוטל על קטיפת עכוב וזעתר אינה מובנת מאליה. כפי שיורחב בהמשך, במסגרת החיפוש בפסיקה נמצאו עשרות פסקי דין העוסקים בקטיפה, בהחזקה או בסחר בזעתר ובעכוב (ובשני מקרים גם במראמיה)¹⁵ – אך לא נמצאו פסקי דין העוסקים בקטיפה, בהחזקה או בסחר בצמחים מוגנים אחרים. כמו כן, כל הנאשמים באותם פסקי דין היו ערבים.

ג. "לידיים מאבן זזעתר": מעמד העכוב והזעתר בתרבות ובזהות הפלסטינית

כאמור, אוכל אינו "רק" מזון. במובן זה המטבח הערבי כולל הרבה "אוכל" ואפשר אף לומר שכמעט לכל מאכל יש סיפור.¹⁶ סיפוריהם של העכוב והזעתר בולטים במיוחד בתרבות הערבית-שאמית ככלל ובזו הפלסטינית בפרט. מבין השניים, קל לזהות את מעמדו של הזעתר בתרבות ובלאומיות הפלסטינית, שאין ספק כי זכה עם השנים למקום מיוחד בלבו של כל פלסטיני. הדגים זאת אדוארד סעיד, כשבחר לספר על חבר שהתארח בביתו, אכל זעתר ושארם:¹⁷ "It's a sign of a Palestinian home that has za'tar in it".

15 מאמר זה יתמקד בצמחי העכוב והזעתר בלבד אף שהאמור בו עשוי להיות רלוונטי, בהתאמות מסוימות, גם לצמח המראמיה (מרווה) וצמחים אחרים.

16 להרחבה על סיפורים מהמטבח הערבי ככלל ומהמטבח הפלסטיני בפרט ראו למשל RAWIA BISHARA, OLIVES, LEMONS & ZA'ATAR (2014); JOUDIE KALLA, PALESTINE ON A PLATE: MEMORIES FROM MY MOTHER'S KITCHEN (2016). ראו גם רשימתה של יהלומה לוי "לבאן אל עספור: חלב הציפורים לין العصفور" בכרך זה.

17 EDWARD W. SAID, POLITICS OF DISPOSSESSION: THE STRUGGLE FOR PALESTINIAN SELF-DETERMINATION, 1969–1994, at 115–16 (1995). תשובה זו היא חלק משיחה של סעיד עם סלמאן רושדי, המוצגת בספר תחת הכותרת "על הזהות הפלסטינית". שאלתו של רושדי במקור היא: "Would you like to say something now about the codes by which Palestinians exist and recognize each other – and about the idea of repetition and excess as a way of existing?" תשובתו המלאה של סעיד:

Let me tell you another story that will show you what I mean. A close friend of mine once came to my house and stayed overnight. In the morning we had breakfast, which included yogurt cheese with a special herb, za'tar. This combination probably exists all over the Arab world, and certainly in Palestine, Syria, and Lebanon. But my friend said: 'There, you see. It's a sign of a Palestinian home that has za'tar in it.' Being a poet, he then expatiated at great and tedious length on Palestinian cuisine, which is generally very

אכן, זעתר הוא רכיב חיוני בכל מטבח פלסטיני. הוא מסמל פשטות ובסיסיות וקיומו כמעט מובן מאליו, אף במצבי עוני ומחסור. לא בכדי נכנס הזעתר לנאומים ולסממאות פלסטיניות רבות בתור סמל למאכל בסיסי-איכותי הנמצא בשפע ומעיד על הזיקה הפלסטינית לאדמה.¹⁸ על אף פשטותו וזמינותו, הזעתר ביסס את מקומו גם בשירים הפולקלוריים ובשירה.¹⁹ בשירו "אחמד אזעתר", שנכתב בעקבות הטבח במחנה הפליטים הפלסטיני תל א-זעתר שבביירות, השתמש מחמוד דרוויש בזעתר כמוטיב מרכזי המעיד על אישיותו של אחמד – דמותו המטאפורית של האדם הפלסטיני שאיבד את מולדתו – ועל זיקתו לאדמת פלסטין:

לידיים מאבן זעתר	לידיين من حجر وزعتر
השיר הזה ... לאחמד הנשכח בין שני פרפרים [...]	هذا الشيد ... لأحمد المنسي بين فر اشتين [...]
מחנה [פליטים] גדל, ויולד זעתר ולוחמים [...]	مخيماً ينمو، وينجب زعتر ومقاتلين [...]
ואחמד סולם הכרמל	وأحمد سلم الكرمل
ובסמלת הטל והזעתר הבלדי והבית. ²⁰	وبسملة الندى والزعتر البلدي والمنزل.

חנא אבו חנא התייחס גם הוא לזיקת האדם הפלסטיני לאדמה וצמחיה, תוך ציון הזעתר כחלק אינטגרלי מהתהוותו וזיכרונו: "כאנת لنا ובنا // في البدء // فيها نبتت على جذور التين والزيتون // وسريت في نبض الدوالي // في اخضرار العلت والزعتر // في نفحة الفيجن // في تنفس العيهر" ("הייתה לנו ובתוכנו // בראשית // בה צמחתי על שורשי התאנה ועצי הזית // וזרמתי בדופק הגפן // בירקרות העילט והזעתר // בניחוח הפייג'ן // ובנשימת העברה").²¹ עדות נוספת למרכזיות הזעתר ולמשמעות הפוליטית שקיבל אפשר למצוא בספרו של סלמאן

---

much like Lebanese and Syrian cuisine, and by the end of the morning we were both convinced that we had a totally distinct national cuisine.

18 כך, למשל, לא אחת פוליטיקאים מדקלמים את הסמא "כאן נישאר, כהישארות הזעתר ועצי הזית" ("هنا باقون ما بقي الزعتر والزيتون"), ותחת ססמה זו אף נערך מצעד המחאה-אזכרה ה-39 ליום אל-ארד. בדומה אמר אסמעיל הנזיה באחד מנאומיו: "נאכל זעתר, עשבים ומלח אך לא ניכנע ולא נוותר על עקרונותינו". ח"כ אחמד טיבי, ברגע ספק-קומי ספק-דרמטי במהלך כהונתו בכנסת התשע-עשרה, הקדיש את נאומו לאדמה ולצמחיה והצביע על הזיקה הפלסטינית להם: "האדמה מאכילה את בניה. מה היא מאכילה אותם? זעתר, חוביזה, עילט. לא גפילטע פיש". ד"כ התשע"ה 14707.

19 אזכורים לזעתר מופיעים בשירים של חנא אבו חנא, טהא מחמד עלי, ראשד חסין ומשוררים וסופרים פלסטינים אחרים. בשירה הפולקלורית הזעתר מופיע בשירי השמחות העמיים: "أه هي... ويا زعتر بلادي ويا رمز العز بالحصاري // أه هي... ولخليك فطوري وغداي وعشاي". כך גם בשירת החינה: "حنًا يا حنًا... يا ورق الزعتر... والحنًا لايق على ايدين الاسمر". ראו עוד: وديع عوادة "الزعتر غذاء ودواء للفلسطينيين" الجزيرة (10.6.2013). <https://goo.gl/uEim3Z>.

20 محمود درويش أحمد الزعتر (1976). כל התרגומים מערבית לעברית הם של המחבר, אלא אם ציון אחרת.

21 حنا أبو حنا "تقاسيم على سقسقات سرب القرايين" قصائد من حديقة الصبر 108-109 (1988). בשיר אחר, התייחס אבו חנא לתרבות קטיפת צמחי הבר ול"זעתר האסור": "حملت سلتني // أبقل العليق والمرار // واللوف- مبرد اللسان // يلذغهُ مدغدغًا // والزعتر الممنوع" (נשאתי את סלי // קטפתי פטל ומוראר // ואת הלוף – כפצירה על הלשון // מגדרו בדגוג // והזעתר האסור). חנא أبو حنا "هذا هو دمي" قصائد من حديقة الصبر 36-37 (1988).

נאטור *سفر على سفر* (מסע ועוד מסע), שבו תיאר את מסעותיו בערים שונות בעולם. בפרק העוסק בביקורו בפריז התייחס נאטור לזעתר כ"נשק" להתנגדות לאומות הקולוניאליות בעתות מצור: "نحن جعلنا من الزعتر سلاحًا نواجه به الامم الاستعمارية قاطبة، يلقون علينا النابالم ونحن نرشهم بالزعتر... كم من محتلّ قاومناه بقصص الزعتر والمناقيش؟" ("אנחנו הפכנו את הזעתר לנשק שבו אנו נאבקים באומות הקולוניאליות, הם מנחיתים עלינו את הנפלאם ואנחנו מרססים אותם בזעתר... לכמה כובשים כבר התנגדנו בסיפורי הזעתר והמנאקיש?")²². כך נהפך הזעתר לסמל פלסטיני בולט. העכוב אמנם לא זכה לתהילת הזעתר, אולם מקומו כמאכל משובח במטבח הפלסטיני אינו מוטל בספק. ייתכן שאפשר להסביר פער זה בין מעמדו של הזעתר לעכוב (ולצמחים אחרים) בנסיבות הצמיחה של כל אחד מהם בטבע ובשימושיהם. עכוב פורח בטבע לתקופה קצרה בלבד (בדרך כלל ממרץ ועד מאי) ובאזורים גאוגרפיים מסוימים ובעיקר באל-בטוף (ובמיוחד בעראבה), בשכם, בנגב ובאזורים מסוימים בגולן. בעבר, בהיעדר אמצעי הקפאה, אי-אפשר היה לשמר את העכוב לתקופות ממושכות ולכן נהוג היה לאוכלו בסמוך לקטיפתו ובעיקר באזורים שבהם גדל. בשונה מכך, את הזעתר אפשר למצוא כמעט בכל אזור גאוגרפי בארץ, הוא צומח במשך תקופה ארוכה של השנה (בדרך כלל מאפריל ועד ספטמבר), ואפשר לשמרו בקלות לתקופות ממושכות. זמינותו של הזעתר, שימושי הרבים וקלות שימורו הבטיחו את מקומו הקבוע במטבח הפלסטיני. משם כבר קצרה הדרך לפוליטיקה ולספרות.

מקומו של הזעתר על מדף המטבח ובספרות כלל לא דחק את מקומו של העכוב מהשולחן או מעלי הספר. בשל תקופת צמיחתו והעבודה הרבה הדרושה להכנתו, העכוב נחשב למאכל מיוחד ויוקרתי. זהו צמח קוצני מאוד, שקטיפתו והכשרתו לבישול מצריכה עבודה סיוזיפית שקיבלה מלה משל עצמה: "תעכיב" (تعكيب).²³ המשמעות של "תעכיב" אינה מתמצה בפעולה הפיזית של קטיפת העכוב וניקויו מקוציו אלא מעידה גם על פרקטיקה חברתית

22 سلمان נאטור *سفر على سفر* 25-26 (2008) (להלן: נאטור). בפרק אחר, העוסק בביקורו בלונדון, תיאר נאטור את נחיתתו בנמל התעופה, שם עוכב על ידי אנשי הביטחון בשל שקית הזעתר שהייתה ברשותו (שם, בעמ' 30-31):

لماذا تحمل هذا الكيس؟ قلت: اذا قسا علي الدهر في لندن ولم اجد ما اكله فسألتهم الزعتر "Do you know what is Zaater?". ابتعدوا عني وتركوني جالساً وحدي. تساءلت في صمتي ووجومي: كيف استعمروا بلادنا ثلاثين عاماً وهم لا يميزون بين الزعتر المطحون والبارود؟ وهل يخافون من الزعتر لأنه يقوي الذاكرة وهم يريدون مسحها عن بكرة أبيها؟

מדוע אתה נושא עמך את השקית הזאת? אמרתי: אם יתאכזר הגורל אלי בלונדון ולא אמצא מה לאכול אז אוכל את הזעתר "Do you know what is Zaater?". הם התרחקו ממני ועזבו אותי לבדי. תהיתי בדממה בה הייתי שרוי: כיצד כבשו [הבריטים] את ארצנו לשלושים שנים והם לא מבחינים בין הזעתר הטחון ואבק השריפה? האם הם פוחדים מהזעתר כי הוא משמר את הזיכרון והם רוצים למחוקו בל ישוב?

23 שימוש מעניין במלה זו אפשר למצוא במשל העממי "עכוב מא עכבת וחביזה מא גאבת - بس يا ريتها روت قبل ما الشمس غابت" ("עכוב לא 'עכבה' וח'וביזה לא הביאה עמה, הלוואי שקר חזרה לפני שהשמש שקעה").

נלווית של ניקוי עכוב בצוותא. כך, נוסף על צורכי מאכל, העכוב, בדומה לזעתר, משמש כזירת חברות וקהילה, לעתים בתוך המשפחה ולעתים מחוצה לה. בשל תקופת פריחתו הקצרה כאמור, העכוב נודע במקומיותו. עבור רבים הוא נושא עמו, בדומה לזעתר, זיקה ישירה לאדמה הפלסטינית (אחד האזורים המעטים שבהם העכוב גדל בשפע יחסי). בספרו שהוזכר לעיל תיאר נאטור, בסגנונו הציני הידוע, שיחה בינו לבין ידידו בפריז, שבמהלכה נאטור כורך את העכוב בזעתר כסממן למקומיות ולייחודיות של המטבח והאדמה הפלסטיניים. בתגובה לטענת ידידו כי "בפריז אפשר למצוא מה שאי אפשר למצוא בשום מקום אחר בעולם", השיב נאטור בשאלה "האם יש בפריז זעתר ועכוב?" שאלה שנענתה בנענוע הראש המיוחל.²⁴

המשוררת פדווא טוקאן מתייחסת אף היא לעכוב באוטוביוגרפיה שלה, באופן המלמד על מרכזיותו בחיים הפלסטיניים עד כדי כך שהוא עשוי לשמש מפתח זמן. טוקאן, ילידת נאבלס (שכם), אזור הידוע בצמיחת העכוב בשפע, כותבת: "تاريخ ميلادي ضاع في ضباب السنين، كما ضاع في ذاكرتيهما" ("תאריך לידתי נשכח בערפל השנים כמו שנשכח מזיכרונות הוריי"), ועל אף ניסיונותיה החוזרים ונשנים לשאול את אמה באשר לחודש או לשנת לידתה, התשובה היחידה שהצליחה לדלות ממנה היא "كنت يومها أطهي عكوب هذه شهادة ميلادك الوحيدة التي أحملها. لقد نسيت الشهر والسنة، ولا أذكر إلا أنني بدأت أشعر بالآلم المخاض وأنا أنظف أكواز العكوب من أشواكها" ("באותה עת הייתי עסוקה בעכוב, וזו העדות היחידה לתקופת הולדתך שאני נושאת עמי. שכחתי את החודש והשנה ואינני זוכרת דבר מלבד שהתחלתי לחוש בכאבי הצירים בעת שעסקתי בניקוי העכוב מקוציו").²⁵

כך, אם כן, במרוצת השנים, קיבלו הזעתר והעכוב מקום מיוחד במטבח, בתרבות ובלאומיות הפלסטינית המודרנית. מעמד זה צמח והתפתח מפרקטיקה רבת־שנים בקרב תושבי הארץ, שנהגו ללקט זעתר ועכוב לשימושים שונים ובעיקר למאכל.²⁶ על רקע זה, ומתוך הבנת

24 הטקסט בערבית:

ما تجده في باريس لن تجده في أي مكان آخر في العالم، فما بالك في قرية لا تظهر على خريطة؟ تبيّحت امام صديقي بين مازح وحادّ: في بلدنا تجد كل شيء، هل يوجد في باريس زعتر وعكوب؟ هزّ رأسه واثقا من النفي. شعرت انني انتصرت عليه بضرية قاضية، كيف لا؟

בהמשך תיאר נאטור את "המקרה המוזר" שבו אכל עכוב בפריז אצל חברו הפלסטיני, שהזמינו ל"ארוחת ערב שלא תחלום עליה בפריז – עכוב!". נאטור, לעיל ה"ש 22.

25 فدوى طوقان رحلة جبلية رحلة صعبة 13 (1985).

26 כך, למשל, זעתר – בשמו העברי "אזוב" – נזכר לא אחת במקרא, במשנה ובתלמוד באופן המלמד על תפקידיו. הביטוי המקראי "תִּחַטְּאֵנִי בְּאֵזֹב וְאֶתְהַר" (תהילים נא 9) רואה בו סמל לחיטוי ולטהרה. הציטוט המפורסם מהתלמוד הבבלי "אם בארזים נפלה שלהבת, מה יגידו אוזבי הקיר" (בבלי, מועד קטן כה, ע"ב) עשוי ללמד על היותו של הזעתר צמח פשוט, נפוץ וזמין. הרמב"ם התייחס אליו בכתביו ועמד על שימושו: "הוא עשב נכבד במיני מטעמים, והוא עשב ידוע לרופאים, ואוכלים אותו בעלי־בתים ומתבלים בו הקדרות ומרקחים אותו בדבש" (משנה תורה, פרה אדומה, פרק ג, הלכה ב). בדומה, העכוב מופיע בספרות חז"ל עם הקינרס (ארטישוק) כצמח מאכל, תחת השם "עכביות": "וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה – קוץ זה קינרס, דרדר אלו עכביות" (בראשית רבה, פרשה כ, סימן י). במקום אחר נזכר כי "אין מספרים

חשיבותם, מעמדם וזיקתם של העכוב והזעתר לאדמת הארץ ולתושביה לדורותיהם, אפשר להבין את ההקשר והמשמעות של האיסור על קטיפת זעתר ועכוב.

ד. אדמה, צמחים, טבע וציונות

האדמה והטבע הם אתוס מרכזי בציונות. מראשית דרכה עסקה התנועה הציונית בחקר האדמה, הטבע והנוף המקומי, בשאיפה לשנותם ולהתאימם להוויה האירופית.²⁷ האדמה והטבע המקומיים נתפסו כמוזנחים, שוממים ודלים, בדומה לתפיסת האדם הפלסטיני כלא מתורבת, מזיק לטבע ונחות.²⁸ על כן שאפה התנועה הציונית לשנות את פני הארץ: לדעת (ידיעת הארץ), לפתח (פיתוח הארץ), ליישב, לייער, לייחד ולגאול.

משוררים, פוליטיקאים ואחרים ביטאו ברוח זו את הצורך לשנות את הנוף האוריינטלי השומם ו"להפריח את השממה".²⁹ כפי שעדנה גורני מצביעה, על פי האתוס הציוני נתפסו תושבי הארץ הפלסטינים כפרימיטיביים שלא ידעו ולא ניצלו את הארץ וסגולותיה, הזניחו אותה והפכו אותה לאזור מדברי שומם ומסוכן.³⁰ לפיכך, תפקיד המתיישב היהודי היה לעבד את הארץ ולפתח באמצעים יעילים ומתקדמים: לנטוע עצים, ליישב ביצות, לשתול פרחים

את הירק במספרת, אך מספרין את הקרנס ואת העכביות" (תוספתא, ביצה ג, יט). בהקשר זה יש המאמינים כי כתר הקוצים של ישו הורכב מצמח העכוב, שכן נטען כי אבקת הצמח זוהתה על גבי תכריכי טורינו. ראו למשל AVINOAM DANIN, BOTANY OF THE SHROUD: THE STORY OF FLORAL IMAGES ON THE SHROUD OF TURIN (2010). והשוו LYNNE PICKNETT & CLIVE PRINCE, THE TURIN SHROUD: HOW DA VINCI FOOLED HISTORY (2007).

27 בהקשר זה אפשר להזכיר את הקמתה של הקרן הקיימת לישראל בשנת 1901, שבין היתר שקדה על ייעור קרקעות רבות במטרה לשייכן ולתפוס עליהן חזקה מצד אחד, ולמחוק מהן סממנים פלסטיניים מהצד האחר. ראו נורית קליאוט "אידיאולוגיה וייעור בישראל – יער מעשה אדם באמצעות הקרן הקיימת לישראל" מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל יג 87, 94 (1992). ראו גם OREN YIFTACHEL, ETHNOCRACY: LAND AND IDENTITY POLITICS IN ISRAEL/PALESTINE (2006).

28 להרחבה ראו עדנה גורני בין ניצול להצלה: תיאוריה אקופמיניסטית של יחסי טבע, תרבות וחברה בישראל (2011).

29 ראו למשל "שיר בוקר" שכתב אלתרמן לסרט ההסברה הציוני "לחיים חדשים" (1935), העומד על השינויים שהארץ עתידה לעבור הודות לעליית הציונות ("ממורדות הלבנון עד ים המלח // נעבר אותך במהרשות // אָנו עוֹד נִטְע לָךְ וְנִבְנְה לָךְ // אָנו נִפְה אוֹתְךָ מְאוֹד". ובהמשך: "הַמְדַבֵּר – אָנו דְרָךְ בּו נְחֻצְהָ // הַבְּצוֹת – אֲנַחְנוּ נִיבְשֵׁן"). ראו גם את השיר "אורחה במדבר" מאת יעקב פייכמן, השיר "זולתנו" מאת אברהם ברודס והשיר "ביער הדרה" מאת דוד שמעוני, המשקפים היבטים דומים באשר לאידאולוגיה הציונית בנוגע לייעור, לאדמה ולהפרחת השממה. בהקשר זה ראו גם את כתביו של דוד בן-גוריון, אבי אידאולוגיית "הפרחת השממה". להרחבה על ההשפעה של אידאולוגיה זו על התושבים הברואים בנגב ראו איל ויצמן סף המדבר, קו העימות – יישוב ופינוי כשינוי אקלים בנגב (2015).

30 להרחבה ראו גורני, לעיל ה"ש 28, בעמ' 57-64. עם זאת, עד תחילת שנות העשרים של המאה הקודמת הערבים נתפסו לעתים גם כבעלי ידע מיוחד שיש ללמוד ממנו.

ולהקים שמורות, שבילים, גנים ועוד.³¹ בניגוד לערבים-פלסטינים ש"הטבע שלט בהם", המטרה הציונית הייתה לקנות שליטה על הטבע, בד בבד עם טיהור האדמה ככל האפשר מתושביה הערבים.³²

גם מירון בנבנישתי עמד בספרו על תפיסה זו, כחלק מאתוס ידיעת הארץ. בדומה לטבע, התושבים הערבים-פלסטינים נתפסו בעיניים הציוניות כאובייקטים שספק משתלבים בטבע בעיניים אוריינטליסטיות ועל כן ראוי לשמרם כחלק מהנוף הפסטורלי – ספק מזיקים לאדמה ומונעים את "גאולתה" ופיתוחה ועל כן אינם ראויים להחזיק בה. לעומת זאת, המתישב היהודי תפס את עצמו בתור הדואג לטבע ולאדמה, מכיר את סגולותיהם, מעריכם ויודע לנצלם ללא הסבת נזק נלווה. דאגה ורגישות זו לטבע, כחלק מאתוס ידיעת הארץ, שימשה לטענת בנבנישתי למטרה נוספת: הקמת טענה לבעלות.³³ במובנה הרחב, ידיעת הארץ היא

31 כך, למשל, כפי שציטטה גורני, לעיל ה"ש 28, בעמ' 66-68, עבור חיים ויצמן הערבים-פלסטינים היו "כמו הסלעים ביהודה, כמו מכשולים שיש להסירם במסלול קשה", ועבור אברהם שטרן "הערבים אינם אלא חפרפרת שצמחה בשממה של המדבר הנצחי". בדומה, עבור יוסף וייץ – מאות אלפי דונמים רובצים בשממת דורות ומחכים לחלוץ העבודה והיצירה שיבוא ויחלצם משממתם. ועוד מאות אלפי דונמים משתרעים פה ושם הנעבדים עיבוד פרימיטיבי ביותר, כפי שהיה נהוג מלפני מאות שנים, בלא לנצל את סגולותיהם הטמונות בתוכם; וגם הללו מחכים לעובד הנאמן והמסור [...].

32 בהקשר זה ראו ILAN PAPPE, THE ETHNIC CLEANSING OF PALESTINE (2006). כמו כן, כתיבו של יוסף וייץ, מנהל מחלקת הקרקע והיעור של קק"ל משנת 1932 ועד אמצע שנות השישים, משקפים זאת היטב:

נקריתי עם ליפשיץ במשרדו והוא הראה לי את המפה הא"י המובלטת. היא יפה ומועילה. הוא דיבר על הצורך להכין חומר בקשר לשאלת עתידנו בארץ יסודו ברעיון של "פיתוח הארץ" כדי ליצור מקום גם בשבילנו. החומר הנדרש הוא: לדעת כל כפר ערבי, רכושו של כל אחד והאפשרות של פיתוח חקלאי אינטנסיבי, שעל ידו תופרש אדמה לצרכינו. עניתי לו: לאחר המלחמה תחרוג שאלת ארץ ישראל ושאלת היהודים ממסגרת "פיתוח"; בינינו לבין עצמנו צריך להיות ברור, שאין מקום בארץ לשני עמים יחד. שום 'פיתוח' לא יקרבנו ולא יביאנו למטרתנו, להיות עם עצמאי בארץ הקטנה הזאת. אם הערבים יצאו, תהיה הארץ רחבה ומרווחת בשבילנו, ואם הערבים ישארו, תשאר הארץ בדלותה ובצמצומה. [...] הפתרון היחיד הוא ארץ ישראל, לפחות א"י המערבית, ובלי ערבים. אין כאן מקום לפשרות העבודה הציונית עד כאן, בחינת הכשרה והכנה ליצירת המדינה העברית בא"י. [...] זו צריכה לבוא בבת אחת, בחינת גאולה, וכאן סודו של רעיון "המשיח"; ואין דרך אחרת אלא להעביר מכאן את הערבים לארצות השכנות, להעביר את כולם, מלבד אולי בית לחם, נצרת וירושלים העתיקה. אין להשאיר אף כפר אחד, אף שבט אחד.

יוסף וייץ יומני ואגרותי לבנים כרך שני 181 (1965) (רשומה מיום 20.12.1940).
33 (1989) 17-24 MERON BENVENISTI, CONFLICTS AND CONTRADICTIONS (להלן: בנבנישתי).
הצדקה זו דומה באופייה לתיאוריית העבודה של הקניין שהציג ג'ון לוק: JOHN LOCKE, Two TREATISES OF GOVERNMENT (London, Awnsham Churchill 1689).

אקט פוויטיבי של שיוך ושליטה; אנחנו יודעים, מעריכים, דואגים ומשמרים ומכאן גם קמה זכותנו על האדמה.³⁴

בהקשר זה, מעניין לשים לב לתפקיד של המדע וההצדקות הרציונליות-אובייקטיביות לכאורה בהנחלתן של פרקטיקות השליטה על הטבע והאנשים הילידים. כך, למשל, ההצדקות לייבוש עמק החולה, כפי שגורני מראה בספרה, נעטפו בגלימה מדעית שבאה להבטיח את "פיתוח וניצול" הארץ בצד מיגור המחלות שמקורן בעמק ועוד.³⁵ גורני חושפת כיצד הצדקות אלה שיקפו למעשה תפיסה בעלת מאפיינים קולוניאליסטיים, שהגדירה מה "טבעי" ומה "מזיק לטבע", כפפה את הטבע לצרכיה והתייחסה לאנשים הילידים ואל תרבותם כנחותים. קלסיפיקציות אלה, המבחינות בין "טבעי" ל"לא טבעי", הן ביטוי ל"ידע/כוח" פוקויאני,³⁶ וכפי שמארי לויז פראט ואדוארד סעיד הראו זה מכבר, הן מהוות שיטות אינטגרליות לשליטה קולוניאלית.³⁷

החוק להגנת הצומח (נזקי עזים), תש"י-1950, שקיבל את הכינוי "חוק העז השחורה", הוא דוגמה נוספת לשימוש בהצדקות מדעיות לכאורה כדי לבסס שליטה והנחלת רעיונות קולוניאליסטיים בנוגע לטבע, לבעלי חיים, לאדם ולמקום. תמר נוביק מראה כיצד "נהפכה" העז השחורה למסוכנת ומזיקה לטבע וכיצד תואר הרועה הפלסטיני כאחראי לנזקים אלה. בתהליך שהחל בתקופת המנדט הבריטי והבשיל הלכה למעשה עם הקמת מדינת ישראל, סומנו העז השחורה והרועה הפלסטיני כמטרה שיש להעלים. העזים נספרו, חלקן הוחרמו והוטלו הגבלות חוקיות על תנועתם. העז השחורה, שגודלה על ידי רועים פלסטינים

34 תפיסה זו קיבלה ביטוי בולט במיוחד אך לאחרונה, בשיח הציבורי הישראלי שנסב סביב השריפות הרבות שאירעו בחודש נובמבר 2016. שר החינוך, ח"כ נפתלי בנט, צייץ בחשבונו בטוויטר מיד לאחר שהחלו הדיווחים האינטנסיביים בתקשורת הישראלית על השריפות שזכו לכינוי "טרור ההצתות" בשיח הישראלי: "רק מי שהארץ לא שייכת לו מסוגל לשרוף אותה". ח"כ מוטי יוגב שיתף ציוץ זה והוסיף: "אמת. מי שהיא שלו נוטע בה כרמים שלצערנו נשרפים כעת". ראו יאיר שריקי "בנט: 'רק מי שהארץ לא שלו מסוגל לשרוף אותה'" **mako חדשות** 23.11.2016 www.mako.co.il/news-military/politics-q4_2016/Article-7333db786e29851004.htm. כידוע, הפנית האצבע המאשימה כלפי החברה הפלסטינית כאחראית על השריפות, התבררה במהרה כחסרת כל בסיס, אולם דברים אלו על שריפת עצים ומטעים מזכירים בציניות רבה דווקא את שריפת אלפי עצי זית מדי שנה על-ידי מתנחלים כאמור. ראו: יוסי מזרחי "גל השריפות: מה נשאר מההצהרות?" **mako חדשות** www.mako.co.il/news-israel/local-q4_2016/Article-cfc65cbd306c851004.htm.

35 מבצע הייבוש של עמק החולה הוביל לייסודה של החברה להגנת הטבע שהתנגדה לו, אולם התנגדות זו לא נחלה הצלחה מעשית באותו עניין. בדעיבר התגלו ממדי הנזק הסביבתיים שגרם ייבוש העמק, ומאז שנות התשעים נעשים ניסיונות להציף מחדש את העמק.

36 ראו MICHEL FOUCAULT, POWER-KNOWLEDGE: SELECTED INTERVIEWS & OTHER WRITINGS (1972-1977).

37 פראט, לעיל ה"ש 11; (1978) EDWARD SAID, ORIENTALISM 43-59.

לדורותיהם, הוצאה מכוח חוק מגבולות המרחב הטבעי ונעשו ניסיונות להחליפה בכבשים, בפרות וב"עזים לבנות" שחיות במרחב הביתי-פרטי וגודלו כמושבים היהודיים.³⁸ הקמת הסיירת הירוקה בשנת 1976, בכסות סביבתית וכחלק מרשות שמורות הטבע במשרד החקלאות, היוותה נקודת מפנה במאבק המדינה בעזים השחורות וכבעליהם הפלסטינים. הסיירת הירוקה פעלה באינטנסיביות מאז שנת 1977 נגד הבדואים בנגב; חוץ מיישום חוק העז השחורה נודעה הסיירת והואשמה בהפרות שיטתיות של זכויות האדם והאזרח (הסיירת החרימה נכסים, פינתה תושבים מבתיהם, עקרה מטעים ועוד).³⁹ כמוכן זה, הסיירת הירוקה ביטאה "אקולוגיזם קולוניאלי", במילותיו של גדי אלגזי,⁴⁰ החותר לדיכוי ומשטור של הטבע, האדם והמרחב, בהתאם להעדפות של המשטר הישראלי ותוך רמיסת זכויות הילידים הפלסטינים.

הניסיונות לכפות את הטבע והאנשים הילידים לשליטה הישראלית, תוך הענקת מעמד בכורה לתפיסה הציונית מבוססת המדע לכאורה ותוך התייחסות לתרבות החיים הפלסטיניים כנחותה ומזיקה, מסתמנים כדפוס חוזר ונשנה במערכת היחסים הישראלית-פלסטינית. דפוס זה הוא מאפיין מוכר כאמור של תנועות קולוניאליסטיות, שגם בהקשר הסביבתי נטלו על עצמן את המשימה להגדיר ולשמר את הטבע כפי שתפסו אותו ו"לחנך" את האנשים הילידים "חסרי התרבות" בהתאם.

במקרה האמריקני, למשל, החל במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הוטלו הגבולות חוקיות, בכסות אקולוגית, שאסרו על הילידים האמריקנים ("Native Americans") לצוד חיות בר כפי שנהגו לעשות במשך דורות – אך בד בבד אפשרו זאת לבעלי היתר שבפועל היו מהמעמדות הלבנים הגבוהים.⁴¹ במקרה הבריטי באפריקה גורשו הילידים האפריקנים משמורות טבע שהוכרו והוקמו על ידי הבריטים לשם "שימור הטבע", ונמנע מהם להמשיך לקיים את תרבותם באותם מקומות.⁴² במקרה האוסטרלי הוטלו איסורים על ציד חיות בר ללא היתר, שפגעו בפרקטיקות התרבותיות של האבוריג'ינים. אולם, בשנת 1993, בעקבות

38 נוביק, לעיל ה"ש 1, בעמ' 141-190. לכתובה נוספת בעניין זה ראו למשל בנבנישתי, לעיל ה"ש 33, בעמ' 24; גדי אלגזי "מיער גיר לאום חיראן: הערות על הטבע הקולוניאלי ושומריו" תיאוריה וביקורת 3, 232 (2010); *مجد كيال "أكلنا يوم أكل الماعز الأسود" السفير العربي* 16.4.2014. arabi.assafir.com/Article/2597.

39 אלגזי, לעיל ה"ש 38, בעמ' 238; TED SWEDENBURG, MEMORIES OF REVOLT: THE 1936-1939; 238 (2003) REBELLION AND THE PALESTINIAN NATIONAL PAST 58 (להלן: סווידנברג).

40 אלגזי, לעיל ה"ש 38, בעמ' 239.

41 ראו גורני, לעיל ה"ש 28, בעמ' 112; להרחבה ראו: KARL JACOBY, CRIMES AGAINST NATURE: SQUATTERS, POACHERS, THIEVES, AND THE HIDDEN HISTORY OF AMERICAN CONSERVATION (2003). ראו עוד Kyle Whyte, *Food Sovereignty, Justice and Indigenous Peoples: An Essay on Settler Colonialism and Collective Continuance*, in THE OXFORD HANDBOOK ON FOOD ETHICS (Anne Barnhill, Tyler Doggett & Andy Egan. eds., forthcoming 2017).

42 גורני, לעיל ה"ש 28, בעמ' 113. להרחבה ראו: RODERICK P. NEUMANN, IMPOSING WILDERNESS: STRUGGLES OVER LIVELIHOOD AND NATURE PRESERVATION IN AFRICA (1998).

פסק הדין המכונן בעניין *Mabo*,⁴³ נחקק *Native Title Act 1993 (Cth)* (להלן: חוק זכויות האבוריג'ינים) שהכיר לראשונה בזכויות האבוריג'ינים ובתרבותם וביטל את התחולה של דוקטרינת *terra nullius* ("ארץ ריקה"). בעקבות זאת פסק בית המשפט העליון באוסטרליה בשנת 1999 בעניין *Yanner*⁴⁴ כי חוק זכויות האבוריג'ינים מגן על ילידים שצדו חיות בר ללא היתר (באותו עניין: תנין) מפני העמדה לדין לפי *Fauna Conservation Act 1974*. בהקשר זה, האיסור הגורף על קטיפת עכוב וזעתר הוא ביטוי של אותה תפיסה קולוניאליסטית, המפליה פרקטיקות חברתיות ותרבותיות פלסטיניות שנתפסות כפרימיטיביות ומזיקות לטבע.⁴⁵ כפי שיודגם בהמשך, הפללה זו – הנושאת את דגל שימור הטבע והגנתו – סומנת בחובה פוליטיקה של כוח: האיסור על קטיפת עכוב וזעתר הוא ניסיון, בין היתר, לנתק את הזיקה התרבותית-היסטורית של האדם הפלסטיני לאדמה, לטבע ולאורחות החיים מצד אחד⁴⁶ – ולהעניק את השליטה על משאבים אלו לאדם הישראלי מהצד האחר.⁴⁷ וכך, את השליטה על משאבי הטבע והאדמה יש להבין גם בהתחשב בהפקעת האדמות המסיבית מידיים

PETER MABO v QUEENSLAND [No. 2] (1992) 175 CLR 1 43
H. RUSSELL, RECOGNIZING ABORIGINAL TITLE: THE MABO CASE AND INDIGENOUS RESISTANCE TO ENGLISH SETTLER-COLONIALISM (2005)

Yanner v Eaton (1999) 201 CLR 351 44

במסגרת מאמר זה אין בכוונתי להרחיב על עצם היותה של התנועה הציונית תנועה קולוניאליסטית (או מבטאת קולוניאליזם התיישבותי), אלא להצביע על ביטוי נוסף הנובע מאותה תפיסה קולוניאליסטית. עצם הטענה שהתנועה הציונית היא תנועה קולוניאליסטית אינה בהכרח עומדת בסתירה לטענה שבה בעת היא תנועה לאומית. לכתובה העוסקת בתנועה הציונית כתנועה קולוניאליסטית, לרבות כתנועה של קולוניאליזם התיישבותי וכתנועה לאומית-קולוניאלית, ראו למשל Fayez Sayegh, *Zionist Colonialism in Palestine* (1965), 2 SETTLER COLONIAL STUD., no.1, 2012, at 206; Ilan Pappé, *Zionism as Colonialism: A Comparative View of Diluted Colonialism in Asia and Africa*, 107 S. ATLANTIC Q. 611 (2008); Omar Jabary Salamna, Menza Qato, Kareem Rabie & Sobhi Samour, *Past is Present: Settler Colonialism in Palestine*, 2 SETTLER COLONIAL STUD., no. 1, 2012, at 1; Nadim N. Rouhana & Areej Sabbagh-Khoury, *Settler-Colonial Citizenship: Conceptualizing the Relationship Between Israel and its Palestinian Citizens*, 5 SETTLER COLONIAL STUD. 205 (2015); אורן יפתחאל "הפלסטינים בישראל, 'יחסי רוב-מיעוט' והמצב הקולוניאלי" *מדינה וחברה* 7, 141 (2010); ראיף זריק "1967 היא המשך של 1948" *הארץ* 22.7.2015, 13.

46 ביטוי לשליטה קולוניאלית יכול לשאת פנים רבות. במקרים רבים שליטה קולוניאלית אינה מתמצה בהפעלת כוח על הגוף וכוללת גם ניסיונות לשנות את אורח החיים של העמים הילידים. להרחבה ראו LORENZO VERACINI, SETTLER COLONIALISM: A THEORETICAL OVERVIEW 44–45 (2010).

47 בנבנישתי, לעיל ה"ש 33, התייחס בעמ' 24 ליחס זה בהקשר של האיסור על קטיפת זעתר. אף שאינו מערער על הנחות היסוד המרעיות שלפיהן קטיפת זעתר מעמידה אותו בסכנת הכחדה, בנבנישתי טוען כי האיסור הוא גם אמירה אידאולוגית ופוליטית שלפיה "אתם הפלסטינים עושקים והורסים את האדמה והטבע כיוון שאינכם דואגים להם והיא אינה מולדתכם; אולם אנו הישראליים דואגים לה ומשמרים אותה, ולכן היא שלנו בזכות" (התרגום שלי – ר' א'). כמו כן, בטור דעה שפורסם בערבית, ביקר רבאח חלבי את האיסור על קטיפת עכוב וזעתר וטען כי

פלסטיניות ובניסיונות למשטר את האוכלוסייה הפלסטינית במרחב בעזרת דינים שונים.⁴⁸ כך נהפך הפלסטיני לנטול אדמה ומשאבים חקלאיים מצד אחד, ונמנע ממנו ליהנות מפירות הטבע מהצד האחר.⁴⁹

לאחר דברים אלה, חשוב להרגיש כי טענתי כאמור אינה מתעלמת מהממצאים המדעיים ושוללת את תוקפם מלכתחילה, אלא מבקשת לערער על האופן שבו תורגמו ההצדקות המדעיות לזירה המשפטית. אינני מבקש לטעון שכל הגבלה על קטיפת עכוב וזעתר היא בהכרח לא מוצדקת ומוטה אידאולוגית; אולם האיסור הגורף על קטיפת עכוב וזעתר, באופן המונע אף קטיפה בכמויות קטנות ולצרכים ביתיים, נושא משמעות פוליטית מובהקת ומשקף כאמור תפיסה קולוניאליסטית שאינה מייחסת חשיבות לתרבות הפלסטינית ולחיי האנשים הפלסטינים. כמו כן, עצם העובדה שהרשויות לא טרחו לספק ולהנגיש נתונים בדבר קיומה והיקפה של פגיעה בטבע כתוצאה מקטיפת העכוב והזעתר עשויה ללמד אף היא על היעדר הצדקה להגבלה מסוג זה.

ה. "הקוטף עכוב או זעתר – דינו מאסר 3 שנים": עכוב וזעתר בחוק הישראלי

בתחילת שנות השישים, לאחר מאמצים של החברה להגנת הטבע ושל המדור להגנת הטבע במשרד החקלאות, נחקק חוק גנים לאומיים ושמורות טבע, תשכ"ג-1963.⁵⁰ חוק זה עיגן

הוא משקף את התפיסה הקולוניאליסטית של הציונות. ראו ריח חליבי "أم الشقف، المنصورة، الزعر والنعكوب" الجبهة 1.4.2008 www.aljabha.org/?i=33338

48 להרחבה ראו למשל אורן יפתחאל "קרקעות, תכנון ואי שוויון: חלוקת המרחב בין יהודים וערבים בישראל" (מרכז אדוה, 2000); אורן יפתחאל, סנדי קדר ואחמד אמארה "עיון מחדש בהלכת ה'נגב המת': זכויות קניין במרחב הכדורי" משפט וממשל יד 7 (2012) (להלן: "הלכת ה'נגב המת").

49 השיר "ענבר" שכתב המשורר טאהא מוחמד עלי ממחיש זאת היטב:

الأرض خائنة // الأرض لا تحفظ الوُدَّ // والأرض لا تنتمن // الأرض مومس // تدبير
مرقسا // على رصيف ميناء // تضحك بكل اللغات // وتلقم خصرها لكل وافد // الأرض
تنتكر لنا // تخوننا وتخدعنا // والثرى يضيق بنا // يتنمر منا ويكرهنا // والوافدون //
بحارة معتصبون // يزيلون الحواكير // ويدفنون الأشجار // يمنعونا من اطلالة النظر //
الى زهور البرقوق وعصا الراعي // ويحرمون علينا لمس البقول والعلت والعكوب.

בוגדנית היא האדמה // האדמה לא תשמר אמונים // האדמה זונה היא // משדלת
את השנים // מנהלת בריקודים // עבור המלחים // צוחקת בכל הלשונות //
ומלעיטה את מתניה לכל המזדמן. // האדמה מתכחשת לנו, // בוגדת בנו, מרמה
// ועפרה בנו בוחל, צר הוא מלהכילנו // נפשו קצה בנו וטינה הוא נוטר. //
והלקוחות – // מלחים ואנסים // שעוקרים גנות ירק // וקוברים עצים. // אוסרים
עלינו להביט יותר מדי // בפלגיות וברקפות // מונעים מאתנו לנגע ברקות //
בעלש ובכעובית.

טאהא מוחמד עלי שירים 37/36, 38-41 (אנטון שמאס מתרגם, 2006).

50 ס"ח 149 (להלן: חוק 1963).

לראשונה את סמכות שר החקלאות להכריז על ערכי טבע מוגנים ולהתקין תקנות האוסרות על פגיעה בהם ולמנוע את מכירתם. באותה תקופה, קטיפת פרחי בר ומכירתם הייתה מנהג נפוץ במיוחד בקרב ישראלים רבים; הדבר נתפס כאקט המביע אהבה לארץ ושימש לחיזוק הקשר בין היהודים בארץ ובחו"ל.⁵¹ מיד לאחר כניסת החוק לתוקף החל מסע הסברה אינטנסיבי להפסקת קטיפת פרחי הבר. המסע נחל הצלחה רבה; בני פירסט אף הסיק כי הוא יצר שינוי תרבותי קולקטיבי ביחס לקטיפת פרחי בר.⁵²

האיסור החוקי על קטיפת עכוב וזעתר נכנס לתוקף רק בשנים מאוחרות יותר, עם עדכון ההכרזות שניתנו מכוח חוק גנים לאומיים, שאף הוא נחקק מחדש. בהכרזה משנת 1977⁵³ הוכנס, בין היתר, צמח הזעתר לרשימת ערכי הטבע המוגנים, ובהכרזה משנת 2005 הוכנס, בין היתר, צמח העכוב.⁵⁴ לשוני בין הנחלת האיסור על קטיפת פרחי בר לבין הנחלת האיסור על קטיפת עכוב וזעתר אתיחס בהמשך, אולם בהקשר זה, יש הסבורים שהאיסור על קטיפת זעתר הונע מאינטרסים כלכליים ונועד לשרת את מגדלי הזעתר היהודים.⁵⁵ ספק אם אפשר לגזור מסקנות נחרצות בשלב זה על אודות ההשתלשלות ההיסטורית שהובילה לאיסור באותה עת,⁵⁶ אולם קשה להתעלם מהניכוס התרבותי של הזעתר, שהיה כרוך באיסור חוקי על קטיפתו, וניצול איסור זה להפקת רווחים כלכליים.

51 כך, למשל, מיזם "מפעל הרוח" של קרן היסוד, שפעל בשנות החמישים תחת ססמאות כגון "פרח לילד הגולה" ו"פרחי ארצנו – שי לילדי הגולה". להרחבה על מנהג הקטיפה של פרחי הבר באותה עת ועל מיזם "מפעל הרוח" ראו בני פירסט "מורפולוגיה של שינוי תרבותי: מסע ההסברה להצלת פרחי הבר כגורם משפיע על עיצוב המרחב" אופקים בגאוגרפיה 78, 26, 33-30 (2012).

52 שם.

53 אכרזות גנים לאומיים ושמורות טבע (ערכי טבע מוגנים), תשל"ח-1977, ק"ת 320 (להלן: אכרזות 1977).

54 אכרזות גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה (ערכי טבע מוגנים), התשס"ה-2005 (להלן: אכרזות 2005), ביטלה את אכרזות גנים לאומיים ושמורות טבע (ערכי טבע מוגנים), תשל"ט-1979, ק"ת 1518 (להלן: אכרזות 1979), שביטלה בתורה את אכרזות 1977.

55 סוידנברג, לעיל ה"ש 39, בעמ' 59.

56 לעניין ההכרזות המפורטות את רשימת הצמחים המוגנים, מעניין לשים לב כי העדכון של שלוש האכרזות (מהשנים 1977, 1979 ו-2005), שבגדרן הוכנס תחילה הזעתר לרשימת הצמחים המוגנים ולאחר מכן גם העכוב, התבצע במהלך כהונתו של אריאל שרון כשר חקלאות בסוף שנות השבעים, ולאחר מכן בתקופת כהונתו כראש ממשלה וכממלא מקום השר לאיכות הסביבה בשנת 2005. במשך התקופה שבין שנות השבעים לבין 2005 לא עודכנה אכרזה זו. עיסוקו של שרון בנושאי הסביבה והטבע איננו מפתיע, ומחזק את הממד הפוליטי שבהכללת הזעתר והעכוב לרשימת הצמחים המוגנים. אריאל שרון נודע בתמיכתו בקידום "הסירית הירוקה", שיוסדה ופעלה בסמיכות זמנים לעדכון האכרזה בשנת 1977. כמו כן, בתפקידו כשר חקלאות פעל שרון נמרצות לקידום מפעל ההתנחלויות בשטחים, תוך הפקעת אדמות חקלאיות רבות לצורך הקמת התנחלויות בשטחיהן. ראו אלגזי, לעיל ה"ש 38, בעמ' 238. נסיבות ההכרזה על צמחי העכוב והזעתר כצמחים מוגנים ועיתויה עשויים להוות נושא למחקר המשך.

זאב בן חירות, שבעת כניסת האיסור לתוקף היה קצין חקלאות בשטחים הכבושים משנת 1967, החל לפתח ולגדל – מיד לאחר כניסת האיסור לתוקף – זן מתורבת של זעתר ביישוב אלון הגליל. בריאיון טלוויזיוני ששודר בערוץ הראשון בתחילת שנות השמונים⁵⁷ העידו בן חירות ובנו, יורם בן חירות, על סיפור גידול הזעתר התרבותי שלהם. משפחת בן חירות השתדלה לצייר את גידול הזעתר כיוזמה שהונעה מדאגה כנה לתושבים הערבים, שזנקו למענה בעקבות האיסור. זאב בן חירות הצהיר בריאיון: "אני רציתי את הזעתר, אני הייתי מרגיש שהאוכלוסייה הערבית חייבים לדאוג להם וזה המחשבה הראשונה שלי כשאני דאגתי לזעתר". כאמור, קשה להתעלם מניצול איסור הקטיפה ומניצול הידע התרבותי הערבי-פלסטיני בזעתר, תוך ניכוסו ושיווקו כמאכל ישראלי.⁵⁸ כך תיאר יורם בן חירות את תחילת המסחר בזעתר:

יורם בן חירות: בהתחלה זה היה דונם אחד, ראינו שזה נותן 300 ק"ג של עלים יבשים, נתתי לאבא למכור בגדה וראינו שיש לזה סיכוי מסחרי.

מראיינת: מכרת?

יורם בן חירות: כן! לא היה להם זעתר. אני זוכר שהלכתי יחד אתו בשכם, רצו אחרינו "זעתר זעתר". אחר כך ראינו שהולך טוב, עשינו חלקה יותר גדולה, עשינו חמישה דונם ועוד חלקה מקבילה של חמישה דונם.

בזמן שבו אדמות הכפרים הערביים הופקעו בהיקפים נרחבים, שדות הזעתר של בן חירות התרחבו בקצב אקספוננציאלי:

מראיינת: [...] אתה מתפתח ומגיע תוך פחות מ-5 שנים, סליחה, 3 שנים, לכמה?

יורם בן חירות: 550 דונם.

בהמשך, תיארו יורם וזאב בן חירות כיצד ניצלו את הידע הערבי בזעתר לצורך הפקת רווחים:

יורם בן חירות: [...] זעתר הכול טוב ויפה מתלהבים, אבל העסק צריך להכניס כסף ואז בא לי ג'וק אחד שבא לי בלילה ואמר לי לא יכול להיות שאני אלך לעיר העתיקה אקנה תערובת של זעתר מקילו אחד עלים עושים שלושה קילו תערובת. למה שאני לא אעשה את זה?

מראיינת: אתה רוצה למכור לערבים תערובת של זעתר? אתה רוצה למכור קרח לאסקימוסים!

57 חליטה בקליק "הזעתר הקברקולי – ערוץ 1" YouTube (15.7.2015) www.youtube.com/watch?v=73noDNq-hIo

58 ניכוסו של האוכל הערבי-פלסטיני והצנתו כאוכל ישראלי אינו מופע נדיר בזירה הקולינרית. דוגמה מובהקת לכך היא החומס. להרחבה ראו Dafna Hirsch, "Hummus Is Best When It Is Fresh and Made by Arabs," 38 AM. ETHNOLOGIST 617 (2011); Ronald Ranta & Yonatan Mendel, *Consuming Palestine: Palestine and Palestinians in Israeli Food Culture*, 14 ETHNICITIES 412 (2014); גביעון, לעיל ה"ש 9, בעמ' 198-204.

יורם בן חירות: בדיוק! אני רוצה למכור קרח לאסקימוסים, ככה זה נשמע! אבל היה לי רעיון איך לעשות את זה.

מראיינת: עכשיו איך יודעים מה שמים בתערובת?

יורם בן חירות: זה היה הבעיה בסיפור! בהתחלה שמנו דברים בתערובת זה יצא מגעיל, יצא תערובת שחורה לגמרי, נתתי לאבא שייתן את זה לערבים, אמרו לא תצליחו לעשות!

מראיינת: מאיפה לקחתם את המרכיבים של התערובת?

זאב בן חירות: כל משפחה ערבית חושבת שהיא המומחית הכי גדולה של עשיית זעתר. כל אחת שמה יותר שומשום, פחות שומשום, יותר סומאק, לא רוצה לשמוע בכלל מה של שכנה. יש לי ידידים שאני יכול לדבר עם הנשים, לא מקובל אצל המוסלמים שגבר זר ידבר עם הנשים. ידידים טובים, ישבתי עם הנשים, שאלתי אותם את זאת וזאת, כמה בתים

מראיינת: נתנו לך את הסוד של הזעתר?

זאב בן חירות: אני כמו בן בית שם – מכירים אותי הרבה שנים. נתנו לי בדיוק כל אחת את ה-

נוסף על המניע הכלכלי שבגידול הזעתר ראו בו זאב ויורם בן חירות מפעל לאומי:

מראיינת: לגבי אבא שלך, זעתר, הבנתי, זה ציונות, זעתר זה דרוקים. מה זה לגביך?

יורם בן חירות: בשבילי זה רק גאווה לאומית. [...]

מראיינת: אז אתה רוצה שכמו שאומרים אמריקה-קוקה קולה, איטליה-אורגנו, יגידו?

יורם בן חירות: בדיוק! יגידו זעתר זה ישראל. וזה מתחיל להיות אמתי.

סיפור מסחורו של הזעתר בארץ הוא פרק נוסף בסיפור הזעתר כולו. על אף הניסיון לצייר כיוזמה שנבעה מדאגה לצורכי הערבים, אין להתעלם מההקשר שאפשר ליוזמה זו לצמוח מלכתחילה ומהניכוס התרבותי שהיא הייתה כרוכה בו. הבעלות של המושבים והקיבוצים על המשאבים הטבעיים והאדמה – בעלות שנבעה מהפקעת הבעלות הפלסטינית – שעתקה את יחסי הכוח והבעלות על המשאבים בשדה הזעתר.⁵⁹

תוקפו המשפטי של האיסור על קטיפת עכוב וזעתר נטוע כיום, בדומה לחוק משנת 1963, בסמכות להכריז על צמחים כ"ערכי טבע מוגנים" מכוח חוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, התשנ"ח-1998 (להלן: החוק).⁶⁰ הפרק החמישי של החוק קובע את המסגרת הכללית הנוגעת ל"ערכי טבע מוגנים", ובתוך כך מעגן בסעיף 33(א)(1)

59 אמנון כרמי, בעלי חברת "אמנון ותמר", רכש בשנות התשעים את המותג מידיהם של יורם וזאב בן חירות. נכון לשנת 2003, המפעל שבבעלות החברה היה היחיד שגידל וייצר זעתר באופן מסחרי. רותי קינן "שדות זעתר לנצח" Ynet 6.5.2003 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2609914,00.html

60 החוק החליף את חוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, התשנ"ב-1992 (להלן: חוק 1992), שהחליף את חוק 1963.

את סמכות השר לאיכות הסביבה להכריז על "ערכי טבע",⁶¹ שלדעתו יש ערך בשמירתם או סכנה להכחדתם, כ"ערכי טבע מוגנים".⁶² בצד הוראות אלה, סעיף 33(ג) לחוק קובע איסור כללי על פגיעה בערך טבע מוגן ללא היתר,⁶³ וסעיף 33(ד) קובע איסור כללי על החזקה או סחר בערך טבע מוגן כאמור. בגין הפרת איסורים אלה נקבעה בסעיף 57(א) סנקציה עונשית שהועמדה על שלוש שנות מאסר,⁶⁴ ולשם אכיפת האיסור העניק סעיף 59 לפקחי הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים סמכויות משטרתיות לבצע עיכוב, מעצר, חיפוש, חקירה וגביית עדות. בהקשר זה, האכרזה העדכנית משנת 2005 מסייגת את תחולתה בנוגע ל"צמחי תרבות"⁶⁵ (צמח בגידול חקלאי שאיננו מן הבר), ובכך מאפשרת גידול חקלאי-מסחרי לצמחים שהוגדרו כערכי טבע מוגנים.

אם כן, החוק מעניק לשר סמכות להכריז על ערכי טבע מוגנים ולהתקין תקנות בעניינם. מהרגע שבו צמח מסוים הוכרז כ"ערך טבע מוגן", הוראות החוק האוסרות על פגיעה בערכי טבע מוגנים נכנסות לתוקף. חשוב להדגיש כי האיסור על פגיעה בצמח מוגן הוא איסור גורף במובן זה שכל קטיפה – ולו חלקית – של הצמח היא אסורה (כל עוד היא מתבצעת ללא היתר). אי לכך, גם קטיפת זעתר או עכוב שאינה עוקרת את הצמחים מהשורש ובכמויות קטנות יחסית היא עברה פלילית.

נוקשותו של האיסור על קטיפת עכוב וזעתר בדין הישראלי מתחדדת נוכח השוואתו להסדרת הנושא בשנים האחרונות בלבנון, אחת המדינות העיקריות הנוספות שבהן צומחים עכוב וזעתר. בצו שהוציא שר החקלאות הלבנוני בשנת 2012⁶⁶ נקבעו כללים להסדרת הגידול של זעתר ומראמיה באופן מסחרי ונקבע איסור על קטיפה ללא היתר של זעתר או מראמיה הצומחים בבר. עם זאת, הצו מעניק פטור מקבלת היתר לקטיפת זעתר או מראמיה לשימוש ביתי, בתנאי שהכמות לא תעלה על כחמישה ק"ג של הצמח לאחר ייבושו.⁶⁷ כמו כן, הצו קובע כללים לקטיפת זעתר ומראמיה, ובין היתר מגביל את תקופת הקטיפה לחודשים יוני עד אוקטובר, ומציין את האיסור המוחלט על עקירת הצמחים משורשם ואת חשיבות

61 ס' 1 לחוק מגדיר "ערך טבע" כך: "כל דבר או סוג דברים שבטבע או חלק מהם, חי, צומח או דומם, שמקורם בשטח המדינה או מחוצה לו".

62 ס' 1 לחוק מגדיר "ערך טבע מוגן" כך: "ערך טבע, שלדעת השר יש ערך בשמירתו או סכנה להכחדתו, והוא הכריז עליו, בהתאם להוראות סעיף 33, כעל ערך טבע מוגן".

63 ס' 33(ה) לחוק מגדיר פגיעה כך: "פגיעה – לרבות השמדה, הריסה, שבירה, חבלה, קטיפה, עקירה, נטילה, שלייה, הרעלה, שינויה של צורה או של תנוחה טבעית של ערך טבע או הפרעה למהלך התפתחותו הטבעית, לרבייתו או לשמירתו".

64 בהקשר זה יש לציין כי ס' 36 לחוק העונשין, תשל"ז-1977, קובע כי בית המשפט רשאי להטיל קנס בלבד על עברות שנקבע בצדן מאסר בלבד, ככל שאינו מאסר חובה. נראה כי בפועל מונהגת במקרים מסוימים מדיניות "בכרת קנס", כפי שיוסבר בהמשך.

65 ס' 3 לאכרזות 2005.

66 قرار رقم 1/179 "يتعلق باستثمار وتصدير الزعتر والقصعين" (3.3.2012). www.agriculture.gov.lb/SiteCollectionDocuments/MOA/PDF/Decisions/2012/%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1%20179-1.pdf

67 שם, בס' 8. יצוין כי חמישה ק"ג של צמח מיובש שקולים לכ-15 ק"ג של צמח טרי.

השימוש בכלים חדים למניעת עקירה אגב קטיפה. הצו אינו מתייחס לצמצום העכוב וקטיפתו לא הוגבלה גם בצווים אחרים.

הן עיתוי מתן הצו והן תוכנו מלמדים כי אין הכרח בהסדר נוקשה האוסר באופן גורף על קטיפת זעתר ועכוב. מבחינה משפטית, נוקשות זו מבטאת כאמור את חוסר המידתיות של ההסדר הישראלי. ההגבלה הקבועה בצו הלכנוני מעמידה אלטרנטיבה מידתית יותר לזו הקבועה בדין הישראלי: מצד אחד היא מאפשרת המשך קטיפת זעתר ומהצד האחר היא מבטיחה את ההגנה עליו בטבע. יתרה מכך, התקנת הצו הלכנוני בנוגע לזעתר, בהפרש של 35 שנים מההכרזה על הזעתר כ"ערך טבע מוגן" בדין הישראלי, עשויה ללמד כי האיסור אינו הכרחי על-פני ציר הזמן ולהחליש את עוצמת הטענה בדבר החשש להיכחדות הזעתר בטבע בשל קטיפה: במשך כ-35 שנה לא הוטלה הגבלה דומה בדין הלכנוני, ואף אם נניח כי חל דילול מסוים בזעתר בשל קטיפתו בתקופה זו, אין ספק כי עוצמת הפגיעה רחוקה מלהוביל להיכחדות הצמח בטבע, כפי שנטען לשם הצדקת האיסור הגורף בדין הישראלי. זו, בתמצית, המסגרת החוקית הנוגעת לאיסור הפגיעה, הסחר או ההחזקה בעכוב ובזעתר בגבולות הקו הירוק.⁶⁸ אולם, האיסור אינו נתחם בגבולות הקו הירוק והוא הוחל

68 עיון בכתבי האישום ובפסקי הדין מהשנים האחרונות בעניין פגיעה, סחר או החזקה בערכי טבע מוגנים מעלה שהעברות המוזכרות בהם כוללות, נוסף על עברות על פי סעיפי החוק, גם עברות על פי תקנות גנים לאומיים, שמורות טבע ואתרי הלאום (איסור פגיעה בערכי טבע מוגנים), התשמ"ד-1983, שביטלו עם תחילתן תקנות קודמות משנת 1977 (תקנות גנים לאומיים ושמורות טבע (איסור פגיעה בערכי טבע מוגנים), תשל"ח-1977, ק"ת 315). בדומה לחוק התקף כיום, התקנות משנת 1983 קובעות בתק' 2 (א) ובתק' 3 (א) איסור על החזקה, סחר או פגיעה בערך טבע מוגן. זה המקום להעיר כי אף שהתקנות משנת 1983 לא בוטלו רשמית, ומאז התקנתן אף לא הותקנו תקנות אחרות, המעמד של חלק מהוראותיהן נהפך על פניו למיותר לאחר ביטול החוק משנת 1963 שמכוחו הוכרו. זאת, משום שהוראות חוק גנים לאומיים משנת 1992 ובהמשך משנת 1998 עיגנו את האיסור על החזקה ופגיעה בערך טבע מוגן – איסור שלא היה קיים מפורשות בחוק משנת 1963, אלא רק בתקנות שהותקנו מכוחו (אפשר ללמוד זאת מהשוואה בין נוסח ס' 33(ב)-(ד) לחוק משנת 1998 לבין נוסח ס' 42 לחוק משנת 1963). עם זאת, דומה כי השימוש בתקנות אלה בפועל עד היום נועד לאפשר את אכיפת האיסור ברמות מתן "בררת קנס" במקרים מסוימים, שכן עברות בניגוד לתקנות גנים לאומיים הוכרו בעבר כעברות קנס, ואילו העברות לפי החוק טרם הוכרו ככאלה (ראו צו סדר הדין הפלילי (עבירת קנס – גנים לאומיים ושמורות טבע ואתרי לאום), התשמ"ט-1989). ס' 57 לחוק העדכני, שהתווסף בתיקון לחוק משנת 2010 אך לא נעשה בו שימוש מאז, קובע סדרי דין מיוחדים המאפשרים לשר לאיכות הסביבה להכריז, בהסכמת שר המשפטים וועדת הפנים והגנת הסביבה, על עברה לפי החוק כעברת קנס. יש לשים לב לכך שלפי ס' 225(א) לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982, אין בקביעת עברה כעברת קנס כדי לגרוע מסמכותו של תובע להגיש כתב אישום בהתאם לשיקול דעתו. מכל מקום, התקנות וההכרזה הן בעלות מעמד נורמטיבי נפרד שמקור כל אחד מהם בחוק, ואין לומר כי ההכרזה יונקת את תוקפה מן התקנות. בע"פ (מחוזי חי') 2077/02 רני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 12.9.2002), שם זוכה המערער מהעברות שיוחסו לו בגין החזקת קופה במשך 16 שנה, דן השופט עמית בחוק גנים לאומיים וקבע כי מתכלית החוק ולשונו אפשר ללמוד שהמחוקק לא התכוון לפגוע בתוקפן של התקנות והאכרזה שקדמו לחיקתו. בהקשר זה ציין השופט עמית כי החוק אינו

גם בשטחים הכבושים משנת 1967, מתוקף צו בדבר הגנה על הטבע (יהודה והשומרון) (מס' 363), תש"ל-1969, והאכרזות מכוחו.⁶⁹ בדומה לתחולת האיסור בגבולות הקו הירוק, נוסף צמח הזוער לרשימה בשנת 1978 (אחרי שנת הכרזתו בחוק בגבולות הקו הירוק), והעכוב התווסף לה רק בשנת 2004 (לפני שנת הכרזתו בחוק בגבולות הקו הירוק). בהמשך המאמר אתמקד בבחינת ההתדיינות המשפטית שנבעה מהאיסור בשטחי הקו הירוק בלבד, אף שאכיפתו אינה פוסחת על השטחים שנכבשו בשנת 1967.⁷⁰ בהקשר זה, בהנחה שעצם הטלת האיסור מתאפשרת בהתאם לכללים ולעקרונות של דיני הכיבוש במשפט הבינלאומי,⁷¹ מתבקשת השוואה בין איסור הקטיפה לצורך "שמירה

מגדיר מפורשות "ערך טבע מוגן" ולכן יש לפנות לתקנות כדי ללמוד מהו ערך טבע מוגן, ואלה מפנות בתורן לאכרזה משנת 1979. מדברים אלו עלול להשתמע כי האכרזה מקורה בתקנות, אולם האכרזה שואבת את תוקפה ישירות מהחוק שהסמיך את השר להכריז עליה, בדומה להסמכה בחוק להתקין את התקנות. לכן, נראה כי התייחסות השופט עמית לתקנות אינה הכרחית ואפשר היה לקבוע כי תוקפה של האכרזה לא פקע גם ללא התייחסות לתקנות. יש לציין כי בעת מתן פסק הדין טרם פורסמה אכרזה מכוח חוק גנים לאומיים משנת 1998, והאכרזה העדכנית ביותר בדבר ערכי טבע מוגנים דאז הייתה זו משנת 1979, שבוטלה בהמשך על ידי האכרזה משנת 2005.

69 קמ"צמ"מ 20, 769. הצו מגדיר "ערך מוגן" כ"ערך טבע שהוכרז כערך טבע מוגן באכרזה שניתנה על-ידי הרשות המוסמכת", והרשות המוסמכת היא "מי שנתמנה על-ידי כרשות מוסמכת לעניין צו זה". ס' 6 לצו מגדיר את האיסור הכללי על פגיעה, החזקה או סחר בערך מוגן, וס' 12 מגדיר את הסנקציה העונשית בגין הפרת הוראות הצו ומעמידה אותה על שישה חודשי מאסר או אלפיים ל"י או שניהם יחדיו. מכוח הצו ניתנה האכרזה בדבר ערכי טבע מוגנים (תיקון מס' 2 (יהודה והשומרון), תשל"ח-1978, קמ"צמ"מ תוס' 10, 70, שכללה לראשונה את צמח הזוער, וכן הכרזה בדבר ערכי טבע מוגנים (תיקון מס' 5) (יהודה והשומרון), התשס"ד-2004, קמ"צמ"מ 218, 4389, שכללה לראשונה את צמח העכוב.

70 במאגרי המידע שבהם התבצע החיפוש לא נמצאו פסקי דין של בתי משפט צבאיים. אין ללמוד מכך שהאיסור איננו נאכף, גם אם בדרכים אחרות. ראו למשל את כתבתו של עקיבא אלדר, המעידה על החרמת זעתר שקטפו נשים פלסטיניות: עקיבא אלדר "מדינת ישראל נגד קוטפות הזוער" **הארץ** 27.9.2005, 33. ראו גם, Samer Abdelnour, Alaa Tatir & Rami Zurayk, Farming Palestine for Freedom (Al-Shabaka Policy Brief, July 2, 2012). ראו עוד שاشא ניוז "التهمة كطف العكوب" שاشא 6.3.2016. www.shasha.ps/news/195354.html. בהקשר זה יצוין המקרה של יוסף א-שוואמרה בן ה-14 שנרצח על ידי חיילים בעת שעסק בקטיפת עכוב בשטחי משפחתו, לאחר שחצה לשם כך את גדר ההפרדה. הפרקליט הצבאי הראשי החליט על סגירת התיק ללא העמדת החיילים הירורים לדין על אף הראיות בתיק. "איש לא ייתן את הדין על הריגת נער בן 14 שקטף צמחים לפרנסת משפחתו" **בצלם** 6.11.2014. www.btselem.org/hebrew/accountability/20141106_shawamreh_investigation_file_closed; גרעון לוי ואלכס ליבק "שום דבר פה לא אישי" **הארץ** 4.4.2014, 21.

71 להרחבה על העקרונות של דיני הכיבוש ועל חובת ההגנה על האוכלוסייה הנכבשת ראו Eyal Benvenisti, *The International Law of Occupation* (2d ed. 2012); ארנה בן-נפתלי ויובל שני **המשפט הבינלאומי בין מלחמה לשלום** 179 (2006). להרחבה על המסגרת הנורמטיבית הנוגעת לדיני הסביבה וחובותיו של כוח כובש לפי כללי המשפט הבינלאומי, ראו גם BENJAMIN

על הטבע" מצד אחד לכין הפגיעה המסיבית בטבע שמפעל ההתנחלויות בשטחים מסב מהצד האחר.⁷² ניגוד זה מבליט את השימוש הציני במיוחד בטיעוני "השמירה על הטבע" בכל הנוגע לשטחי הגדה המערבית – פלסטינים מוכפפים ביתר שאת לאיסורים משונים באמתלת השמירה על הטבע, ואילו אותו מפעל התנחלויות ומתנחלים גורמים לפגיעות קשות בטבע ללא כל סנקציה או ביקורת ממשית של רשויות אכיפת החוק והארגונים הסביבתיים.⁷³

PONTIN, VITO DE LUCIA & JESUS GAMERO RUS, ENVIRONMENTAL INJUSTICE IN OCCUPIED PALESTINIAN TERRITORY (Al-Haq, 2015). בהקשר זה, יוער כי ניתן אף לראות באיסור המוחל בשטחי הקו הירוק כאיסור שאינו עולה בקנה אחד עם הלך הרוח במשפט הבינלאומי. כך, למשל, אמנה בינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, כ"א 31, 205 (נפתחה לחתימה ב-1966), שישאל צד לה ואשררה אותה, מעגנת את חובתה הכללית של המדינה להבטיח את הזכויות התרבותיות של כל אדם. באמנת אונסק"ו בדבר שימור מורשת התרבות הבלתי-מוחשית הוכרה "התזונה היס-תיכונית", שכוללת פרקטיקה של קטיף צמחים, כתרבות בלתי-מוחשית המוגנת על ידי האמנה בשטחיהן של יוון, איטליה, מרוקו, ספרד, קפריסין, קרואטיה ופורטוגל. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Oct. 17, 2003, 2368 U.N.T.S. 1. אף שישאל אינה צד לאמנה זו, הפללה גורפת של קטיפת עכוב וזעתר עומדת בסתירה לרוח האמנה והמשפט הבינלאומי המכירים בחובה להגן על מורשות תרבות בלתי-מוחשיות, ואפשר לראות בקטיפת הזעתר ריטואל מקומי של תרבות בלתי-מוחשית כאמור. להרחבה וביקורת על אמנה זו ראו תומר ברודי "על המשפוט של תרבות האוכל הגלובלית: היש למשפט הבינלאומי תפקיד בהגנה על מסורות קולינריות ובקידומן?" בכרך זה.

72 להרחבה על פגיעת ההתנחלויות ומערך הכיבוש בטבע בשטחי הגדה המערבית ראו אלישע אפרת גאוגרפיה של הכיבוש (2002). ראו גם גורני, לעיל ה"ש 28, בעמ' 91-92. כמו כן, להרחבה על הניצול הישראלי למשאבי הטבע בגדה המערבית בניגוד להוראות המשפט הבינלאומי, ראו Pontin, De Lucia & Gamero, לעיל ה"ש 71; Claudia Nicoletti & Anne-Marie Hearne, Pillage of the Dead Sea: Israel's Unlawful Exploitation of Natural Resources in the Occupied Palestinian Territory (Al-Haq, 2012). לניתוח הקושר את ניצול משאבי ים המלח כדוגמה למאפייניה הקולוניאליסטים של ישראל והתנועה הציונית, ראו *مجد كَيْال "كفن البحر الميت" السفير العربي* (24.2.2017) arabi.assafir.com/Article/6861.

73 ראו למשל אייל הראובני נישול וניצול: מדיניות ישראל באזור בקעת הירדן וצפון ים המלח (בצלם, 2011). בולט במיוחד בהקשר זה סיפורו של ואדי קאנא, נחל הסמוך לכפר הפלסטיני דיר אסתא ששימש את תושבי הכפרים הפלסטיניים הסמוכים למטרות שונות ובהן שתייה והשקיה. מאז שנת 1978 החלו לקום על הגבעות המשקיפות על הנחל התנחלויות, ואלה הזרימו במשך שנים רבות את שפכיהן לנחל וזיהמו את מימיו. בה בעת, בשנת 1983 הוכרז שטח של 14 אלף דונם בערוץ ואדי קאנא כ"שמורת טבע" ובשנת 2010 יועד האזור לפיתוח תיירותי ישראלי ("פרויקט פארק קנא"), בהשתתפות משרד התיירות, רשות הטבע והגנים, קק"ל ועוד, תוך דחיקת התושבים הפלסטינים ועקירה של אלפי עצי זית. להרחבה ראו "ואדי קאנא – מעמק חקלאי פלסטיני לפארק תיירות של התנחלויות" בצלם 23.4.2015 www.btselem.org/hebrew/area_c/wadi_qana.

ו. "בית המשפט לענייני עכוב זועתר": הזעתר והעכוב בפסיקת בתי המשפט הישראליים

בפרק זה אבחן את האיסור על קטיפת עכוב זועתר כפי שהוא בא לידי ביטוי בפסיקת בתי המשפט הישראליים. תחילה אציג נתונים כלליים על פסקי הדין העוסקים בעכוב ובזעתר ולאחר מכן אעבור לניתוחם בעזרת מתודולוגיית ניתוח טקסטואלית.⁷⁴ בעשותי כן אני מבקש להראות כיצד האיסור על קטיפת עכוב זועתר בא לידי ביטוי בפסיקה היומיומית ולהצביע על האופן שבו הפסיקה ממחישה את מידת הפגיעה בציבור הערבי-פלסטיני ומשקפת את התפיסה הקולוניאליסטית שעליה עמדת לעיל.

במסגרת מחקר זה נאספו כל הכרעות הדין וגזרי הדין (להלן: "פסקי הדין") שאפשר למצוא במאגרי המידע הדנים בעברות של פגיעה, החזקה או סחר ב"ערך טבע מוגן" שהוא עכוב או זעתר לפי חוק הגנים הלאומיים העדכני, ההכרזה מכוחו והתקנות משנת 1983.⁷⁵ לאחר עיון בתוצאות החיפוש נמצאו 61 פסקי דין הדנים בעברות כאמור, ארבעים מתוכם עוסקים בזעתר ו-21 עוסקים בעכוב. כל פסקי הדין שנמצאו ניתנו בתקופה שבין 2004 ל-2016. עשרות פסקי דין נוספים שהניבו תוצאות החיפוש עסקו בערכי טבע מוגנים שאינם צמחים כגון חיות בר, דגים ואלמוגים.

ייתכן שתוצאות אלו הן תוצאות חלקיות במידה מסוימת, שכן כידוע לא כל פסקי הדין מפורסמים במאגרי המידע המקוונים, ועל כן ייתכנו מקרים נוספים שלא הובאו בשקלול הנתונים לעיל. כמו כן, יש להניח כי ההיקף של קטיפת העכוב והזעתר רחב מהיקף הפסיקה הקיימת, שכן נוסף על העמדה לדין בבתי משפט אפשר להטיל סנקציות משפטיות כגון בררת קנס או אזהרה, זאת בצד מקרים שכלל לא הגיעו לפתחה של המערכת המשפטית. מגבלות אלה אינן פוגמות בטעון המובא במאמר זה ובניתוח הממצאים הקיימים, שכן גם בהנחה שיש תוצאות שלא הובאו בחשבון בשל מגבלת הפרסום במאגרי המידע, יש חשיבות מיוחדת דווקא לפסיקה הנגישה והמפורסמת לציבור, שממנה אפשר ללמוד על הדין הנהוג ועל הנורמות המשפטיות המוצהרות ברבים.

המחקר מעלה כי אכיפת החוק בגין קטיפת צמחים מוגנים ובאמצעות הגשת כתבי אישום נעשית אך ורק על נאשמים ערבים. הנאשמים בכל מקרי הפגיעה בצמח מוגן באמצעות קטיפה (בשונה, למשל, מפגיעה בשל הכשרת קרקע), והנאשמים בכל המקרים הדנים בהחזקת צמח מוגן או סחר בו, הם ערבים. המחקר אף מראה כי בכל המקרים הדנים בקטיפה, בהחזקה או בסחר בצמחים מוגנים מתייחסים למעשה לשלושה צמחים בלבד: זעתר, עכוב ומראמיה.⁷⁶ בכל תוצאות החיפוש לא נמצאו פסקי דין הדנים בנאשמים שאינם ערבים בגין קטיפה, החזקה או סחר בצמחים שהם "ערכי טבע מוגנים". עם זאת, נמצא מקרה יחיד שבו הועמד

74 להרחבה על מתודולוגיית הניתוח הטקסטואלי ומגבלותיה ראו יופי תירוש "סיפור של אונס לא יותר: על הפוליטיקה של ייצוג טקסטואלי בע"פ 3031/98 מדינת ישראל נ' דן שבתאי" משפטים לא 579 (2001).

75 החיפוש התבצע במאגרי המידע המשפטיים נבו, פדאור, דינים ועוד ותקדין.

76 כאמור, נמצאו רק שני פסקי דין העוסקים במרווה והם לא נבחנו במאמר זה, אף שהאמור עשוי להיות תקף בהתאמות מסוימות גם בנוגע לאיסור על קטיפת מראמיה (מרווה).

לדין נאשם יהודי בגין פגיעה בצמחים מוגנים רבים ובהם צמח הזעתר, בעקבות הכשרת שטח של כעשרה דונם ללא היתר.⁷⁷

59 מתוך 61 פסקי הדין שנאספו עסקו בהליכים שנדונו בבית משפט שלום ורק שניים עסקו בהליכים שנדונו בערכאת ערעור בבית משפט מחוזי. ב-43 מקרים לא היו הנאשמים מיוצגים במשפטם על ידי עורך־דין. ב-42 מקרים נערכו הסדרי טיעון והנאשמים הודו בעובדות שבכתב האישום. העונשים שנגזרו כללו קנס והתחייבות כספית בסכומים שונים או ימי מאסר תמורתם. במקרים נדירים ביקשה התביעה ואף הוטל מאסר על תנאי.⁷⁸ אף שהמידע על הנאשמים מוגבל למדי, מפסקי הדין עולה שחלק ניכר מהנאשמים הם אנשים מבוגרים הסובלים מקשיים כלכליים ומתקיימים בעזרת תמיכה כלכלית ממשפחתם או מקצבאות, ובחלק מהמקרים יש בין הנאשמים קרבה משפחתית.

בהמשך הפרק אנתח את הפסיקה שנאספה בחלוקה לחמשה תתי־פרקים. ראשית, אעמוד על הפער בין תפיסת הנאשמים לתפיסת השופטים ביחס לתפקיד של הזעתר והעכוב כצמחי מאכל; שנית, אתיחס לטענות המומחיות הנשקפות מהפסיקה ולשימוש שנעשה בהן; שלישית, אנתח את מדיניות ההעמדה לדין כפי שהיא באה לידי ביטוי בפסקי הדין; רביעית, אדרש לחרגי אי־האכיפה שנחשף באחד מפסקי הדין כלפי נשים דרוזיות; לבסוף, אבחן את התייחסות השופטים הערבים לעכוב ולזעתר בפסיקה.

1. הוצאת העכוב והזעתר אל מחוץ לצלחת

כאמור, העכוב והזעתר הם רכיבי מרכזי במטבח ובוהות הפלסטינית, אך עוברת היותם צמחי מאכל נעלמת פעם אחר פעם מעיני השופטים. בעוד הנאשמים תופסים את הקטיפה כפעולה טבעית שנועדה להשיג עכוב וזעתר, התביעה והשופטים תופסים אותה כהתנהגות עבריינית החותרת תחת "ערכי יסוד של החברה" ומסבה פגיעה קשה בטבע. תפיסת הנאשמים נותרת שולית לפסקי הדין, שכלל אינם מתמודדים עם היותם של העכוב והזעתר צמחי מאכל. אקט הקטיפה נהפך ל"אקט עברייני" פּר־אקסלנס, המנותח בכלים משפטיים במנותק מכל הקשר תרבותי של קטיפה או שימוש תזונתי בצמח.

כך, למשל, באחד מהמקרים שבהם הורשע הנאשם בשל החזקת שלוש שקיות של זעתר ברכבו, העירה השופטת, תוך התעלמות מוחלטת מכל שימוש תזונתי של הזעתר, כי "במעשים אלה יש משום פגיעה בערכי יסוד של חברתנו כי ערכי טבע מוגנים ישמרו לטובת כלל הציבור וכי לא יעשה דיילולם".⁷⁹ במקרה אחר, שבו נדון נאשם בן 61 שקטף

77 ת"פ (שלום חי) 8153/99 מדינת ישראל נ' רוזן (פורסם בנבו, 2.10.2002).

78 בת"פ (שלום קצ') 21287-03-10 מדינת ישראל נ' נסאר (פורסם בנבו, 25.5.2010) גזר בית המשפט על עאיד נסאר, אב המקבל גמלה מהמוסד לביטוח לאומי בגין ילד נכה ואף זכאי לגמלת הבטחת הכנסה, שלושה חודשי מאסר על תנאי בגין קטיפת עכוב בהיקף של שני שקיים. בעת מתן גזר הדין עמדו לחובתו של נסאר שתי אזהרות קודמות ושני קנסות ששילם; בת"פ (שלום חי) 6652/02 מדינת ישראל נ' מרעי (פורסם בנבו, 5.11.2003) (להלן: עניין מרעי) ובת"פ (שלום קר') 1037/07 רשות שמורות טבע – תביעות נ' אל עותמאנה (פורסם בדינים ועוד, 3.9.2008) ביקשה התביעה לגזור מאסר על תנאי אך בקשתה נדחתה.

79 ת"פ (שלום חי) 2033/05 מדינת ישראל נ' כנעאן (פורסם בנבו, 7.5.2006).

זעתר עם אחיותיו, הוער כי "מדובר בעבירה שיש להגיב עליה באופן ממשי נוכח הידלדלות האזוב המצוי בארצנו בשל קטיף מופרז וכתוצאה מכך, פגיעה במאזן האקולוגי של ארץ ישראל".⁸⁰ בשני מקרים אלו, כמו ביתר המקרים, העובדה שהזעתר משמש צמח מאכל כלל לא הובאה בחשבון במערכת השיקולים שעמדה לפני השופטים, שתפסו את האקט כנטול הקשר ומאיים על "חברתנו" ופוגע ב"ארצנו". תפיסה זו, המתיימרת להיות כוללנית, מדירה בפועל את האדם הפלסטיני ותרבותו תוך ציור המעשה כאקט נחות.

גם כשטענו הנאשמים מפורשות כי קטפו את הזעתר לצורכי מאכל, כל שאפשר למצוא בפסקי הדין, במקרה הטוב, הוא ציון טענה זו – ספק כשיקול להקלה בעונש ספק כתיאור עובדתי. כך, למשל, על אף דברי הנאשם בפרוטוקול גזר הדין, שלפיהם "אני אב לשבעה ילדים. יצאתי לקטוף עכוב בשביל הבית", התעלם גזר הדין מעובדה זו וכלל לא ציין אותה.⁸¹ במקרים אחרים הסתפקו השופטים בציון הטענה במסגרת גזר הדין ללא עמידה על משמעותה: "הנאשם הביע חרטה וטען כי קטף את עכובית הגלגל עבור בני ביתו, לצרכי אכילה",⁸² או "הנאשם מסר כי קטף לצורך האכלת משפחתו בת 9 הילדים".⁸³

יתרה מזו: דווקא במקרה שבו התייחס בית המשפט לתרבות קטיפת הזעתר, כפי שעולה מעדות הנאשמים, הוא ייחס לה ערך ראייתי המחזק את הרשעתם: "הנאשמים מודים שהם מנוסים מזה שנים (ומאז ילדותם) בקטיפת זעתר. [...] (אחד הנאשמים) טען שהוא יכול למלא שקית בקטיפת זעתר, תוך 3 דקות. לדבריו השטח היה מפוץ בזעתר וניתן היה בקלות לקטוף הרבה".⁸⁴ הוראת הנאשם, המעידה על התייחסותו לקטיפת הזעתר כפעולה טבעית, רובצת לרעתו כראיה מפלילה בעיני השופט. בית המשפט התעלם מתפקידו של הזעתר כאוכל וראה בו צמח המנותק מכל הקשר תרבותי, חברתי או משמעות תזונתית. רק אז, כשפעולת הקטיפה של הזעתר מנותקת מהקשר הטבעי, אפשר לראות את מיומנות הנאשם בקטיפת זעתר כמיומנות עבריינית. "הוצאת הזעתר מהצלחת", במובן זה של הפשטות מתפקידיו, סוללת לבית המשפט את הדרך להרשיע את הנאשמים ביתר קלות וכלי להידרש להתנגשויות של האיסור עם תרבותם ומטבחם.

2. אימוץ שיח המומחים להצדקת הענישה של נאשמים

בד בבד עם העלמת התפקיד של הזעתר והעכוב כאוכל, לעתים קרובות הפסיקה מצדיקה את הרשעת הנאשמים ואת העונשים הכבדים שהיא מטילה עליהם בעזרת פנייה לשיח מומחים המעיד לכאורה על פגיעת הקטיפה בטבע. מבחינה משפטית, מאחר שהאיסור הקבוע בחוק הוא מוחלט, אין הכרח שהתביעה תציג חוות דעת מומחה או שהשופטים יקבעו כעניין

80 ת"פ (שלום נצ') 10-03-28894 מדינת ישראל נ' דעיף (פורסם בנבו, 20.1.2011).

81 ת"פ (שלום קצ') 10-03-19051 מדינת ישראל נ' ח'ליל (פורסם בנבו, 22.6.2010).

82 ת"פ (שלום טב') 14-12-28752 מדינת ישראל נ' עדוי (פורסם בנבו, 15.3.2015) (להלן: עניין סלאח עדוי).

83 ת"פ (שלום קצ') 12-05-1017 מדינת ישראל נ' עדוי (פורסם בנבו, 13.6.2013) (להלן: עניין מחמוד עדוי).

84 ת"פ (שלום חי') 02/1822 מדינת ישראל נ' עבאס (פורסם בנבו, 12.2.2004) (להלן: עניין עבאס).

פוזיטיבי שהקטיפה מובילה לפגיעה בטבע. למרות זאת, התביעה ובית המשפט מאמצים את שיח המומחיות באופן וולונטרי כהצדקה להחמרה בענישת הנאשמים. כך, למשל, במקרים הנזכרים לעיל, בית המשפט הדגיש כאמור את הפגיעה "בערכי היסוד של החברה" ו"המאזן האקולוגי של ארץ ישראל". בדומה, במקרה של סמיר עלי,⁸⁵ שהורשע על סמך הודאתו בגין קטיפת ק"ג אחד של זעתר עם סבתו, הסתמכה השופטת על חוות דעת מומחית שהגישה התביעה במסגרת הטיועונים לעונש "בדבר הנזק שנגרם בשל קטיפה מופרזת של האזוב המצוי, הן לאוכלוסיות הטבעיות של האזוב המצוי והן באוכלוסיות החרקים הנזונים מפרחי האזוב, הנופים וחבורות הצומת בהן מצוי האזוב המצוי".⁸⁶ חוות דעת זו, כך מסתמן, מוגשת לבית המשפט במקרים רבים.⁸⁷

עיון בחוות הדעת עצמה מעלה תהיות על אודות השימוש הנעשה בה בפסיקה. חוות הדעת מתארת את השימוש התרבותי בזעתר ומציינת כי הפגיעה בטבע נגרמת כתוצאה מקטיפה בהיקפים גדולים ולצרכים מסחריים,⁸⁸ אך התביעה ובית המשפט בוחרים להעניק לחוות הדעת פרשנות מרחיבה אף יותר מהאמור בה ולגייסה כהצדקה לענישת נאשמים שקטפו כמויות קטנות של הצמח. אימוץ השיח המדעי אל תוך הטקסט המשפטי נועד ליצור פרדיגמת ידע שעליה, כך נראה, יש למומחים מונופול – פרדיגמה שנועדה ליצוק תוכן להנמקה המשפטית ולציירה כהנמקה רציונלית, אובייקטיבית ולכן גם צודקת. פנייה זו לשיח המומחיות כדי להצדיק את הפגיעה בנאשמים הפלסטינים ובתרבותם היא נדבך נוסף לתפיסה הקולוניאליסטית שלעולם השתמשה במדע ככלי שליטה על עמים ילידים. זאת ועוד: התייחסות בית המשפט לפגיעה שהקטיפה מסבה לחרקים הניזונים מהצמח, תוך התעלמות מוחלטת ממטרת הקטיפה מלכתחילה, מלמדת כי אין רואים בנאשמים הפלסטינים סובייקטים שתרבותם וצרכיהם זכאים להגנה משפטית.

85 ת"פ (שלום קר') 09-03-18766 רשות שמורות הטבע – תביעות נ' עלי (פורסם בנבו, 22.6.2009).

86 ש.ם.

87 להתייחסות דומה של בית המשפט לחוות דעת מומחים והדגשת הפגיעה בחרקים ראו ת"פ (שלום נצ') 09-05-5932 מדינת ישראל נ' חמאדה (פורסם בנבו, 7.1.2010), שם הורשע על פי הודאתו נאשם בן 67, הסובל מנכות בשיעור של 75% ומתקיים מקצבת מל"ל; הושת עליו קנס בסך 1,500 ש"ח בגין קטיפת זעתר בהיקף של כ-10 ק"ג. ראו גם ת"פ (שלום קר') 11-05-21803 המשרד לאיכות הסביבה ירושלים נ' אגבאריה (פורסם בנבו, 11.9.2011); ת"פ (שלום קר') 09-04-1529 רשות שמורות הטבע – תביעות נ' זועבי (פורסם בנבו, 19.1.2010).

88 חוות הדעת מציינת:

הטעם והריח החרפיים של האזוב המצוי משכו בני האדם שכבר בימי קדם השתמשו בצמח הזה. [...] האזוב ידוע ביותר כמרכיב העיקרי של תבלין הזעתר. [...] קטיפה מופרזת לצרכים מסחריים ואף לייצוא גרמה לפגיעה באוכלוסיות הטבעיות של האזוב המצוי באזורי ארץ רבים. בתנאי האקלים היובשניים של המזרח התיכון הצמחים לא מצליחים להתחדש אחרי הפגיעה האינטנסיבית מידי הקוטפים. עקב כך, נפגעות אוכלוסיות של החרקים הניזונים על פרחי האזוב, נפגעים גם הנופים וחבורות הצומח שבהם האזוב המצוי מהווה מרכיב חשוב ואופייני.

כך גם לגבי קטיפת עכוב.⁸⁹ בעניין בושנאק הורשעו שלושה נאשמים שנתפסו על ידי פקחים כאשר "ברשותם היו שלשה סלים, 3 זוגות כפפות ו-3 סכינים".⁹⁰ אף שלא נמצא עכוב ברשות הנאשמים, בית המשפט ציין כי "במקום בו נראו [הנאשמים] ע"י הפקחים נמצא עכוב חתוך מונח על הקרקע". באותו מקרה הצהירה התביעה בטיעוניה לעונש:

אבקש לציין שהנאשמים הגיעו לשטח מבחינתנו בתכנון לקטוף את הצמח המוגן. הם הגיעו לשטח עם סכינים, עם סלים, מצוידים כהלכה. הגם, שהכמות שנקטפה אינה גדולה. גם אם הכמות שנקטפה איננה גדולה, אני מפנה את בית המשפט הנכבד לחוות הדעת של המומחית ד"ר מרגריטה שמסבירה שהקטיף האינטנסיבי של הצמח הזה גורם להתדלדלות מאד בולטת, כלומר, קיים סיכוי שהצמח הזה ייעלם. לפיכך, גם קטיף של כמות מועטת הוא פגיעה משמעותית בטבע. אני סבורה שבית המשפט צריך להיות שותף לנסיון המאשימה לעקור משורש את הנסיון הזה של הקטיף, ולצדדי, הרבה מן הנאשמים אינם מבינים את חומרת המעשה כאשר הם באים ואומרים לי גם, באופן פרטי – קטפתי כמות מועטת כי זה רק למשפחה שלי וכך חינכו אותי מדורי דורות. בכל זאת, הצמח הזה הוכרו כצמח מוגן, לכן אנו אמורים להעניש באופן כזה שאנשים יבינו את חומרת מעשיהם.

על אף הכמות הזעומה שנמצאה בשטח מהדהדת בטיעוני התובעת לעונש התפיסה הקולוניאליסטית הנעטפת בהצדקות המומחיות במטרה לזלזל בתרבות הקטיף הפלסטינית, לצייר את קוטפי העכוב כ"פושעים" מתוחכמים שתכננו את מעשיהם מראש, ולשאוף "לעקור מן השורש" את תרבות הקטיפה הפלסטינית באמצעות סנקציות פליליות. גם כאן, עיון בחוות הדעת שהוגשה לבית המשפט מלמד על אימוץ פרשנות מרחיבה לאמור בה כדי לחזק את ההצדקה לענישת הנאשמים.⁹¹ הפסיקה מציירת אפוא תמונת מצב שלפיה האיסור הגורף נשען על הצדקות מומחיות בדבר הפגיעה שהקטיפה מסבה לטבע, ולו בכמויות קטנות. אולם, עיון בחוות הדעת שעליהן נסמכים התביעה ובית המשפט מעלה כאמור כי הן מדגישות שהפגיעה בטבע נגרמת עקב קטיפה אינטנסיבית לצרכים מסחריים, ולכן אפשר להסיק כי אין הכרח שהקטיפה תיאסר לחלוטין. אפשרות קיומו של הסדר המגביל את הקטיפה אך לא אוסר אותה לחלוטין מתחדדת, בין היתר, נוכח ההסדר המונהג בלבנון.

89 ראו למשל ת"פ (נצ') 10-03-28908 מדינת ישראל נ' אבראהים חוסיין (20.1.2011); עניין סלאח עדוי, לעיל ה"ש 82.

90 ת"פ (שלום קצ') 09-04-1688 מדינת ישראל נ' בושנאק (פורסם בנבו, 25.5.2010).

91 בחוות הדעת עצמה מוסכרת קטיפת העכוב לצורכי מאכל בתרבות הערבית; חוות הדעת מתייחסת בהמשך לפגיעה בצמח העכוב ומייחסת אותה לקטיפה בהיקפים גדולים ולמטרות מסחריות: "עכובית הלגלג מוכרת במסורת הברואית והערבית כצמח מאכל וצמח מרפא מבוקש והשימוש בה באזור נמשך מאות שנים. [...] בסיס העלים, הגבעולים והקרקפות הצעירות משמשים לבישול דומה לארטישוק, השייך לאותה משפחה" ובהמשך: "[...] מקטיף לשימוש ביתי, או משפחתי, הוא נהפך לקטיף מסחרי. הקטיף האינטנסיבי של העכובית גורם להתדלדלות בולטת לעין של האוכלוסיות. תהליך זה עלול בסופו של דבר לסכן את קיומו של הצמח בעיקר באזורים בהם הקטיף אינטנסיבי במיוחד".

3. מדיניות ההעמדה לדין: אחזקה ושימוש לצריכה עצמית?

את הדיון במדיניות ההעמדה לדין ראוי להתחיל בעצם האיסור על קטיפת עכוב וזעתר ובממצאים הכלליים שהוצגו לעיל. מתוצאות החיפוש במאגרי המידע עולה כי ההעמדה לדין בגין קטיפת צמחים מוגנים או החזקתם מתרחשת רק במקרים שבהם הצמחים האמורים הם זעתר, עכוב ובמקרים שכיחים פחות (שני מקרים בלבד) גם מראמיה – שלושתם צמחי מאכל בעלי חשיבות בתרבות הפלסטינית.

ראוי להתעכב על נתונים אלה. מהנתונים עולה המסקנה שהאוכלוסייה הערבית נפגעת מאכיפת החוק באופן שאינו פרופורציונלי בעליל. יטען הטוען כי פער זה בנתוני ההעמדה לדין נטוע מראש בהיקף קטיפת העכוב והזעתר, שבשל היותם צמחי מאכל בעלי חשיבות תרבותית יש לצפות כי קטיפתם תהיה רבה בהשוואה לצמחים אחרים. אולם, מסיבה זו בריוק ראוי לבחון מחדש את עצם האיסור על קטיפת עכוב וזעתר, במיוחד כשמדובר בקטיפה שאינה מסחרית. הבחירה להפיל את קטיפת העכוב והזעתר באופן גורף, ולהקדיש משאבים לאכיפת האיסור בעניין זה באופן מתמשך – על אף התוצאות המעידות על הפגיעה החד-משמעית באוכלוסייה הערבית – איננה מותירה מקום לספק כי הפללה זו כרוכה במהותה בהיבטים פוליטיים. נאשמים רבים אף תופסים זאת כאקט פוליטי, כפי שהעיד אחד הנאשמים בחקירתו שהוצגה בפסק הדין:

ש. אתה יודע שאסור לקטוף זעתר?

ת. כן, אני יודע שאסור לקטוף זעתר. לערבים אסור, ליהודים מותר.⁹²

תחושתו של הנאשם הנ"ל אינה חסרת כל בסיס. פירסט הדגיש במאמרו את הגישה ואת שיטת הפעולה ה"רכה" של הרשות כלפי ציבור קוטפי פרחי הבר, שאופיינה בהימנעות מענישה והעדפה להנחיל את האיסור בדרכי "הסברה וחינוך",⁹³ בשונה ממקרי הזעתר והעכוב, שבהם הרשות אף לא טרחה לספק נתונים המוכיחים את טענתה כדבר הנוק הנגרם לצמחים ולטבע, לא כל שכן נתונים המספקים הסבר מניח את הדעת מדוע יש להטיל הגבלה גורפת על קטיפתם. זאת ועוד: על פי סקר של החברה להגנת הטבע משנת 2007, כ-80% מהמרוויינים העידו שנתקלו באחרים קוטפים פרחי בר⁹⁴ – ובכל זאת לא נמצאו פסקי דין העוסקים בקטיפת פרחי בר כאמור.

דברים אלה מחזקים את ההבנה שאכיפת האיסור במקרי העכוב והזעתר היא אקט של הפעלת כוח – סימון בעלות ושליטה על הטבע מצד אחד וציור קטיפת הזעתר והעכוב כפעולה לא לגיטימית ו"ברברית" מהצד האחר. בהקשר זה, את קטיפת העכוב והזעתר החוזרת ונשנית במשך השנים על אף קיומו של האיסור יש להבין כ"צורת התנגדות יומיומית" ("Everyday forms of resistance"), במונחים של ג'יימס סקוט.⁹⁵

92 עניין מרעי, לעיל ה"ש 78.

93 פירסט, לעיל ה"ש 51, בעמ' 42.

94 שם, בעמ' 43. ראו גם צפרייר רינת "הבלדה להגנת הצומח" הארץ – מוסף פסח 25.3.2013, 26.

95 JAMES C. SCOTT, WEAPONS OF THE WEAK: EVERYDAY FORMS OF PEASANT RESISTANCE (1985)

בריאיון עיתונאי עם כמה אנשים מבוגרים מכפר עראבה שנקנסו או הועמדו לדין בשל קטיפת עכוב,⁹⁶ ציין אברהמים עאסלה: "אסור עכוב, אסור לקטוף עכוב, ורודפים אחרי האנשים, אבל מה עם האנשים שמצבם קשה? [...] גם אם היו רודפים אותנו במטוסים, לא יצליחו למנוע מאתנו [להמשיך לקטוף עכוב] אלה החיים שלנו, מה נעשה? מה נעשה?". בדומה, ציינה סעדה נסאר: "רודפים אחרינו, על מה רודפים אחרינו? על כמה קוצים של עכוב? [...] תאסרו עלינו או לא, אנחנו נלך ונקטוף עכוב". סיהאם זידאן אמרה: "אנחנו לא התחלנו היום לקטוף עכוב. אנחנו כבר ארבעים שנה קוטפים עכוב. למה דווקא עכשיו רוצים למנוע מאתנו? עוד מלפני שכבשה ישראל את הארץ הזאת אנחנו קוטפים עכוב, למה דווקא בחמש שנים האחרונות רוצים למנוע מאתנו?". חלק מנאשמי העכוב אף נפגשו בעניין זה עם ח"כ איימן עודה מטעם הרשימה המשותפת, שהבטיח לבחון את הנושא ולברוק פתרונות אפשריים.⁹⁷

המקרים המודגמים לעיל משתלבים במערך רחב יותר של יחסים שאפשר לזהות בפסיקה. פסקי הדין בעניין העכוב והזעתר מתארים ויוצרים מציאות המבליטה את הישראליות ומשתיקה את הפלסטיניות – המרחב, האקט נושא פסק הדין והסובייקטים שבהם הוא עוסק מופשטים מפלסטיניותם ומתנהלים במונחים ולפי תפיסה ישראלית-ציונית.⁹⁸ פסקי הדין מבודדים את המקרים ומפשיטים אותם מהקשרם החברתי והתרבותי, תוך כפיית החוק הישראלי שנחזה כאובייקטיבי ונטול זהות.

התיאורים העובדתיים של מקום התרחשות העברות מעצימים את הניגוד שבין המרחבים שבהם הנאשמים חיים לבין המרחבים שבהם המדינה מפעילה את סמכותה. מקום התרחשות האירוע מתואר, כמתבקש, באמצעות התייחסות לאזורים שתוחמו כשמורות על ידי מדינת ישראל או ליישובים יהודיים: ברחבי הגן הלאומי ציפורי, באזור רמות מנשה, ממערב ליישוב גבעת נילי, בסמוך לקיבוץ עין השופט, באזור יישוב עמיקם, בקרבת קיבוץ אורטל, בסמוך למושב אמציה, ליד קיבוץ גשר וכדומה. על פני הדברים מדובר בתיאור אובייקטיבי של מקום התרחשות האירוע, אולם תיאור זה מבנה מציאות גאוגרפית ישראלית ומטאטא מתחתיה את זו הפלסטינית. בעיניים ובהוויה הפלסטינית, אדמות "ציפורי" הן אדמות صفورية (ספוריה), קיבוץ עין השופט נבנה על חורבותיו של כפר الروحة (אל-רוחאא), יישוב עמיקם שוכן למעשה על אדמות صبارين (סבארין), מושב אמציה נבנה על חורבות הכפר الدوايمة (אל-דואימה) וכן

96 רامي نصّار "في عراية... عكوب ما عكبت، و غرامة جابت" بکرا – السیّدة العربية 7.4.2015. alsayed.net/Article-1293516.

97 רامي نصّار "النائب ایمن عودة یجتمع مع متضرري العکوب" بکرا – السیّدة العربية 10.4.2015. alsayed.net/Article-1293833.

98 טענה זו מתכתבת עם טענתו של חסן ג'בארין כי המודל האזרחי הישראלי, המוצא ביטוי בבג"ץ 6698/95 קעדאן נ' מנהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד(1) 258 (2000), מציג ישראליות "הצופה פני עתיד" שבה ייכללו גם האזרחים הפלסטינים בכפוף לוותור על רכיבי הזהות הפלסטינים לטובת הזהות "הערבית-ישראלית", המאופיינת ברכיביה הציוניים ובקבלת הערכים האידאולוגיים של הציונות. ראו חסן ג'בארין "ישראליות 'הצופה פני עתיד' של הערבים לפי זמן יהודי-ציוני, במרחב בלי זמן פלסטיני" משפט וממשל 53 (2001).

הלאה.⁹⁹ זאת ועוד: אדמות של קיבוצים רבים הוקנו להם באמצעות הפקעת אדמות מסיכית מכפרים ויישובים ערביים. לפיכך, סביר להניח שגם בהווייתם של הנאשמים המרחב נתפס לרוב בשונה מתיאורו בפסקי הדין. מכל מקום, תיאור זה יוצר תחושת ניכור וניתוק בין האדם הפלסטיני למרחב שבו הוא מתקיים, וכופה את ההווה הישראלי על הזיכרון הפלסטיני.¹⁰⁰

(א) קטיפה והחזקה של עכוב וזעתר

האיסור הגורף על קטיפת עכוב וזעתר, המפליל גם קטיפת הצמחים בכמויות שנועדו לצריכה ביתית, מסמן במידה רבה את המקרה המובהק ביותר של התנגשות התרבות הפלסטינית עם המשפט הישראלי בהקשר זה. סקירה של פסקי הדין מעלה כי הגשת כתבי אישום והעמדה לדין פלילי של נאשמים אינה בהכרח תלויה בכמות הצמח שקטפו או בעברם הפלילי. ניכר כי לפקחי הרשות להגנת הטבע מוענק שיקול דעת רחב בהפעלת סמכויותיהם על פי חוק, והם רשאים לבחור בסנקציה העונשית הנראית להם בכל מקרה ומקרה: החל במתן אזהרה בלבד, המשך במתן בררת קנס וכלה בהגשת כתב אישום פלילי.

משהוגש כתב אישום, ובשל שיקול דעתו הרחב של בית המשפט בגזירת העונש, העונשים המוטלים על הנאשמים לוקים אף הם בשרירותיות מסוימת ובאפליה בין הנאשמים עצמם: דינו של נאשם שקטף ענפי זעתר ספורים עלול להיות חמור מדינו של נאשם שקטף עשרות קילוגרמים של הצמח. כך, למשל, הורשעו סאלח עבאס וסאמי חורי¹⁰¹ בעברה של פגיעה והחזקת ערך טבע מוגן בשל קטיפת כמה עלי זעתר, על אף הכחשתם, ונגזר דינם לקנס בסך אלפיים ש"ח כל אחד (נוסף על התחייבות כספית בסך 4,000 ש"ח להימנע למשך 18 חודשים מלעבור על הסעיפים בהם הורשעו). לעומת זאת, במקרים אחרים, שבהם נקטפו עשרות קילוגרמים, לעתים עמד הקנס על סכומים קטנים יותר.¹⁰² אין בכוונתי להצביע על

99 זוכרות מפת הנכבה – הישובים שנהרסו בארץ מראשית הציונות ועד המלחמה ב-1967 (2015).

100 בדומה, אפשר לזהות כיצד בתי המשפט הם זירה המבנה זמן, וההליכים המשפטיים הם הליכים "מקפייאם" את הזמן ומשתלטים עליו. כפי שאמל ג'מאל מראה במאמרו, הפרויקט הציוני כולל הבחנות וקטגוריזציות של זמן, כשהריקון או ההשהיה של הזמן הפלסטיני הם חלק מהותי של הנכחת ההווה היהודית. במובן זה, המרחב בענייננו כרוך בזמן והוא מעוצב מחדש בהתאם לתפיסת הזמן הישראלית. ראו אמל ג'מאל "על תלאות הזמן המוגזע" גזענות בישראל 348 (יהודה שנהב ויוסי יונה עורכים, 2008). כמו כן, ניתן ללמוד על התנהלות הזמן במונחים ישראליים. כך, למשל, במקרהו של פאוזי סלאמה, תיאר סלאמה את תפיסת הזמן בעזרת מונחים המדגישים את "שייכותו" לקולקטיב הישראלי, בצפייה להתחשבות והקלה בעונשו: "תאריך העבירה הוא יום העצמאות, יצאתי לטיול עם אשתי והילדים וזו הפעם הראשונה שהייתי במקום הזה. אכן קטפנו ועשינו טעות חמורה ואני מצטער על כך ומבטיח שלא אחזור על כך. אני עובד כפועל בניין, יש לי 5 ילדים". ת"פ (שלום נצ') 3037/07 רשות שמורות הטבע נ' סלאמה (19.6.2008).

101 עניין עבאס, לעיל ה"ש 84.

102 ראו למשל ת"פ (שלום נצ') 9519-04-10 מדינת ישראל נ' סמרי (פורסם בנבו, 27.3.2011), שם דובר על קטיפת 37 ק"ג זעתר שבגינה הושת קנס בסך 1,500 ש"ח. בת"פ (שלום נצ') 33756-04-10 מדינת ישראל נ' מסארוה (פורסם בנבו, 5.5.2011) דובר על קטיפת 47 ק"ג

פער זה כדי לקרוא להחמרת הענישה עם נאשמים שקטפו כמויות גדולות יותר; לתפיסת עצם הענישה במקרים שבהם מדובר בקטיפה לצרכים ביתיים איננה מוצדקת מלכתחילה. חזרה לעניינם של **עבאס וחורי**: מעניין לשים לב למדיניות ההעמדה לדין שתוארה בפסק הדין במילים אלה: "בידיו [הפקח] הסמכות ליתן אזהרה בלבד, או דוח לתשלום קנס, או לפתוח חקירה, לפי שיקול דעתו"; ובאותו מקרה, הוסבר כי "הוא החליט לא ליתן אזהרה בלבד וגם לא למסור דוח לתשלום קנס, ככל שהנאשמים כפרו בכך שהם עסקו בקטיפת זעתר"¹⁰³. ובכן, הראייה של קטיפת כמות זעומה של זעתר כ"פשע" שיש להביא למיצוי הדין בגינו, והכחשת ביצוע העברה – שהיא זכותו של כל נאשם – כנסיכה מחמירה המצדיקה הגשת כתב אישום במקום מתן אזהרה או בררת קנס, מצביעות על המדיניות המחמירה שהרשות מנהיגה בכל הנוגע לקטיפת עכוב וזעתר.

יתרה מזו: הענישה בפסיקה אינה פוסחת גם על מחזיקי הזעתר והעכוב שלא בהכרח קטפו את הצמח בעצמם. כך, למשל, במקרה של **אמיר גרבאן**¹⁰⁴ נקבע כי אף שהראיות בתיק אינן מבססות את השתתפותו של הנאשם בקטיפת הזעתר, יש להרשיעו בעברת ההחזקה שכן "מן הראיות שבאו בפני בית המשפט [...] עולה כי בעת שהביאו את השקים המכילים את האזוב המצוי היה הנאשם ברכב כך שידע כי הועמסו ברכב והוסעו ברכב, בידיעתו ובהסכמתו". לפיכך קבעה השופטת כי "עוברת החזקת האזוב המצוי על ידי הנאשם הוכחה, הן בהחזקה בפועל והן בהחזקה קונסטרוקטיבית, כאשר התמלאו כל דרישות החוק לענין הוכחת ההחזקה, לרבות ידיעת הנאשם, הסכמתו והעובדה כי חבר אל הנאשם האחר בנסיעה משותפת לקטיף האזוב המצוי". גם במקרים שבהם נקבע כי הזעתר נרכש הורשעו הנאשמים בהחזקה ובסחר.¹⁰⁵

נוכח מקרים אלה ואחרים¹⁰⁶ מתחדדת תמונת המצב שלפיה הרשות ובתי המשפט רואים קטיפה של זעתר ועכוב או החזקתם – כשלעצמה, ללא תלות הכרחית בהיקפה או

זעתר על ידי שני נאשמים: על הנאשם הראשון הושת קנס בסך 2,000 ש"ח ועל הנאשם השני הושת קנס בסך 1,500 ש"ח.

103 עניין **עבאס**, לעיל ה"ש 84.

104 ת"פ (שלום חי) 2025/05 מדינת ישראל נ' בלין (פורסם בנבו, 18.6.2006).

105 ת"פ (שלום נצ') 1644/07 משרד להגנת הסביבה נ' חלאילה (פורסם בנבו, 19.6.2008); ת"פ (שלום קצ') 252/06 מדינת ישראל נ' ג'אנם (פורסם בנבו, 17.4.2007). מקרים אלה מזמינים את ההשוואה המשפטית – השונה בתכלית – בין החזקת זעתר ועכוב להחזקת חשיש ומריחואנה. מסתמן כי החזקת זעתר או עכוב עלולה להיות חמורה יותר מהחזקת חשיש או מריחואנה (ראו "מדיניות התביעה – סמים: אחזקה ושימוש לצריכה עצמית" הנחיות היועץ המשפטי לממשלה 4.1105 (התשס"ג)). בהקשר זה מעניין לציין מקרה שהוזכר בת"פ (מחוזי ת"א) 909/82 מדינת ישראל נ' ארדי, פ"מ התשמ"ג(ב) 177, 184, שבו נאשם מכר זעתר במקום חשיש, בלי לדעת: "ב-ע"פ 867/77 (לא פורסם), בא לפני בית המשפט העליון מערער שרצה למכור חשיש ומכר, בלי לדעת, זעתר, שנחזה כחשיש". פסק דין זה לא פורסם במאגרי המידע המקוונים ולכן אין באפשרותי להציג את תוצאתו ואת הדיון בו ביתר הרחבה.

106 ראו למשל ת"פ (שלום נצ') 1152-06-08 מדינת ישראל נ' ג'בארין (פורסם בנבו, 21.1.2010), שם הורשע ג'בארין על סמך הודאתו בהסדר טיעון בקטיפה ובאחזקה של שני ק"ג זעתר. על אף מצבו הכלכלי הקשה והיעדר כל עבר קודם הושת עליו קנס בסך אלף ש"ח. בת"פ (שלום

בעבר הנאשם – כפעולה שיש להעניש עליה בחומרה. קיומה של אלטרנטיבה רגולטיבית מידתית יותר, המיושמת במדינה אחרת ומאפשרת ליצור איזון ראוי בין הצורך להבטיח את אייחידות צמח הזעתר מהבר מצד אחד לבין הצורך לקטוף את הצמח לצורכי מאכל ביתיים מהצד האחר, מעידה כי אין הכרח בהסדר גורף כמו זה שבדין הישראלי. הסדר זה מעיד על העדפה של בררת מחדל הפוגעת בזכויותיהם של האנשים הפלסטינים במקום חלופה המאפשרת את קיומן.

בהקשר זה, "האדישות המפלה"¹⁰⁷ – כלומר: היעדר ההתחשבות המוחלטת בתרבות ובצרכים הפלסטיניים בעת הפללת קטיפת העכוב והזעתר ואכיפת הוראה זו – אינה פחותה בחומרתה מכוונה להפלות. עם זאת, הבחירה להפלייל את קטיפת העכוב והזעתר באופן גורף טומנת בחובה ניסיון לקניית שליטה על הטבע באופן בלעדי, שאיננו מותר מקום למימוש, ולו חלקי, של פרקטיקות תרבותיות פלסטיניות. כמו כן, מההצדקות המדעיות העומדות לכאורה מאחורי הפללה זו לא נובע בהכרח הצורך באיסור גורף על קטיפת עכוב או זעתר, ומכל מקום הצדקות אלה אינן יכולות להוות את השיקולים הבלעדיים בהטלת איסור מסוג זה, נוכח התנגשותן עם פרקטיקות תרבותיות של עם ילידי. ראיית "הטבע הישראלי" כאובייקט שיש לבדורו מאינטראקציה פלסטינית, הנתפסת כפוגענית ב"טבע" ואינה ראויה להתחשבות בעת עיצוב המדיניות, מאשררת את אותה ראייה קולוניאליסטית שעליה עמדתו בפרקים הקודמים.

4. "על רקע כבוד העכוב": האם בכבוד עסקינן?

על אף האיסור המוחלט בחוק ואכיפתו הנוקשה כפי שהודגם לעיל, באחד מפסקי הדין נחשף חריג למדיניות זו. בעניין מוחמד אבו שמלה¹⁰⁸ נחשפה מדיניות רשות הטבע והגנים, הנמנעת – ככלל, ובהיעדר נוכחות משטרתית – מאכיפת האיסור על נשים דרוזיות, ומסתפקת בהגשת כתבי אישום נגד הגברים השותפים לאירוע, ככל שיש כאלה, "בשל הרצון לשמור על כבודן של הנשים המשתייכות לעדה הדרוזית". בפסק הדין נקבע כי "[...] אין המדובר במקרה יחיד אלא זו הייתה מדיניות בה נקטה המאשימה באופן שיטתי ולאורך זמן", ולפיכך זוכה הנאשם מהעברות שיוחסו לו, בין היתר, על סמך דוקטרינת ההגנה מן הצדק. נסיגתו של האיסור על קטיפת עכוב וזעתר מפני נשים דרוזיות דווקא היא מחשידה. כידוע, המדינה פעלה כבר משנותיה הראשונות להבדלה ולהפרדה של האוכלוסייה הדרוזית

חי" 267/08 אהמד עומר נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 7.1.2009) נדחה ערעורו של עומר על הכרעת הדין ועל גזר הדין שהשית עליו קנס של 5,000 ש"ח בגין קטיפת כמות זהה של שני ק"ג זעתר. מקרים נוספים המרשיעים ומענישים בשל קטיפת כמויות קטנות של זעתר: ת"פ (שלום קר) 1233/07 רשות שמורות טבע – תביעות נ' אגבריה (פורסם בנבו, 29.5.2008); ת"פ (שלום חי) 2033/05 מדינת ישראל נ' שיבלי (פורסם בנבו, 3.11.2005); ת"פ (שלום חי) 20602-07-12 מדינת ישראל נ' ח'טיב (פורסם בנבו, 19.9.2012). מקרים נוספים המרשיעים בגין קטיפת כמויות קטנות של עכוב: עניין ח'ליל, לעיל ה"ש 81; עניין סלאח עדוי, לעיל ה"ש 82; עניין מחמוד עדוי, לעיל ה"ש 83.

107 להרחבה ראו משה כהן-אליה "על היסוד הנפשי שבבסיס איסור ההפליה בפסיקת בית-המשפט העליון: כוונה? תוצאה? ארישות?" משפט וממשל יז 147 (2016).

108 ת"פ (שלום טב) 7577-05-12 מדינת ישראל נ' אבו שמלה (פורסם בנבו, 28.5.2014).

מהחברה הערבית-פלסטינית, תוך יצירת יחסים המשרתים את האינטרסים הפוליטיים של המדינה.¹⁰⁹ במסגרת זו פעלה המדינה להבניית זהות "דרוזית" נבדלת מהזהות ה"ערבית", ולא אחת העצימה את היחס הפטריארכלי כלפי נשים דרוזיות. כך, למשל, הוטלה חובת השירות הצבאי על גברים דרוזים אך פטרה ממנה נשים דרוזיות. מצב זה הוביל להבניית תפיסות חדשות של "גבריות" בקרב דרוזים,¹¹⁰ בד בבד עם הבדלת החברה הדרוזית מזו הערבית-פלסטינית. חובת השירות הצבאי על הגבר הדרוזי מיצבה אותו כמושא החוק וכנושא חובות בספרה הציבורית הישראלית ואילו נשים דרוזיות נדחקו למרחב הפרטי באופן שהעצים את תלותן בגברים ואת הפערים המגדריים ביניהם.¹¹¹ בהקשר זה, מתן פטור לנשים הדרוזיות דווקא מאכיפת האיסור על קטיפת זעתר ועכוּב, והפניית הסנקציה כלפי הגבר הדרוזי, ככל שהוא נוכח במקום, אינה מפתיעה; היא עולה בקנה אחד עם תפיסת הגבר הדרוזי כמושא העיקרי לתחולת החוק כאמור. לפיכך, יש בסיס להניח שאי-אכיפת האיסור על נשים דרוזיות לא הונע מרצון תמים "לשמור על כבודן" – שהרי ממילא לא ברור מה כוונת הרשות במילה "כבוד" בהקשר זה – אלא מהרצון לשמר ולחזק את יחסי המדינה הפוליטיים עם האוכלוסייה הדרוזית – יחסים שמזינים ומשמרים כאמור את הסדר החברתי הקיים. דברים אלה מתחדדים נוכח אי-נסיגת האיסור מפני נשים ערביות ככלל אלא רק מפני נשים דרוזיות, ומעידים על נכונותה של הרשות שלא לאכוף את האיסור שעה שהוא מתנגש עם אינטרסים רחבים יותר של המדינה.

הנהגת מדיניות של אי-אכיפה במקרים מסוימים היא עדות נוספת לאי-הכרחיותו של האיסור הגורף ולאפשרות ליצור הסדר גמיש יותר, המתחשב בצרכים נוספים, ככל שחפצים בכך. נסיגת האיסור מפני נשים דרוזיות דווקא עשוי לשמש עדות נוספת לכך שהשיקול המרכזי הניצב מאחורי האיסור הוא פוליטי, שכן אילו היה השיקול המדעי הוא-הוא השיקול הדומיננטי, לא היה מצופה שהמדינה תנהיג מדיניות נבדלת עבור נשים דרוזיות בלבד (ולא, למשל, על נשים ערביות ככלל).

מכל מקום, הדיון בפסק הדין חושף תפיסה פטריארכלית ואוריינטליסטית, הן של בית המשפט הן של הרשות, ביחס לנשים ערביות ככלל ולנשים דרוזיות בפרט. בית המשפט אינו שולל את הנחת המוצא של הרשות ואת חשיבות "הרצון לשמור על כבודן של הנשים המשתייכות לעדה הדרוזית", ואף מביע הבנה מסוימת לרצון זה, אם כי הוא סבור שאין בכך כדי להצדיק הנהגת מדיניות אי-אכיפה מוצהרת ואפריוּרית. בית המשפט העיר כי אפשר היה להתגבר על ה"פגיעה בכבודן של הנשים" באמצעות זימון המשטרה:

מפי המאשימה לא נשמע הסבר מדוע לא נקטה בדרך של זימון משטרה באירועים אלה ובחירה חלף זאת, להימנע באופן גורף מביצוע פעולות אכיפה כנגד אותן נשים. [...] מעיון בדברי הפקח עצמו עולה, כי ניתן היה להתגבר על הקושי

109 ראו למשל, Kais M. Firro, *Reshaping Druze Particularism in Israel*, J. PALESTINIAN STUD., Spring 2001, at 40; Lisa Hajjar, *Israel's Interventions Among the Druze*, MIDDLE E. REP., Fall 1996, at 2 (להלן: חג'אר).

110 חג'אר, לעיל ה"ש 109.

111 שם.

הנובע מניסיון לשמור על כבוד נשות המגזר עם דרישת מעורבות מצד משטרת ישראל ואולם, הדבר לא נעשה באופן קבוע.

עוד הסיק בית המשפט כי "העובדה כי המאשימה כן בחרה לנקוט פעולות אכיפה כנגד אוכלוסייה זו רק בעת קיומה של נוכחות משטרתית, מביאה אותי למעשה למסקנה כי לא שמירה על כבוד בנות העדה היא זו אשר עמדה לנגד עיני המאשימה אלא חשש מפני תגובות מצד בני העדה". מסקנה זו טומנת בחובה הנחה אוריינטליסטית שלפיה מטבעם של גברים ערבים בכלל, ודרוזים בפרט, להגיב באלימות ככל שפקחים יפנו את הסנקציה גם כלפי נשים השוהות עמם. כך, בדיון שנערך ללא השתתפותן של הנשים (והגברים) הדרוזיות, אושש בית המשפט תפיסות פטריארכליות ואוריינטליסטיות בנוגע לחברה הערבית בכלל והדרוזית בפרט, ונהפך למשתתף פעיל ב"פוליטיקה של הכבוד", במונחיה של מנאר חסן.¹¹²

5. בית המשפט או בית השופטים?¹¹³

בניגוד למדיניות המחמירה הרווחת בפסיקה, פסקי הדין העוסקים בזעתר שבהם דן שופט ערבי בולטים בחריגותם. מתוך ארבעים מקרים שדנו בקטיפה או בהחזקה של זעתר, ב-37 מקרים ניתן פסק דין מרשיע – 27 מתוכם בעקבות עריכת הסדר טיעון – ורק בשלושה מקרים הסתיים פסק הדין בזיכוי. שלושת המקרים שהובילו לזיכוי נדונו בפני השופט כמאל ח'יר, שדן בסך הכול בארבעה תיקים כאלה והיה השופט הערבי היחיד שדן בתיקי זעתר.¹¹⁴ עיון בפסקי הדין מלמד כי תפיסתו של השופט ח'יר שונה בתכלית מתפיסתם של יתר השופטים במקרים דומים.

במקרה של חתאם אבו מוח,¹¹⁵ שבו הוגש כתב אישום בגין קטיפת זעתר, העדיף השופט את עדותם של הנאשמת ועדי ההגנה והורה על זיכוייה. בשולי פסק הדין, העיר השופט בגדר למעלה מן הנדרש:

היות והכמות של הזעתר לא הוכחה ודובר על ארגז ושקית, אפשר להגיע למסקנה שהכמות מזערית והיא במסגרת שברר"כ הפקחים מותרים ואולי היה מקום לפטור את הנאשמת מאחריות לפי הכלל של זוטי דברים.

112 מנאר חסן "הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה" מין מיגדר פוליטיקה 267 (דפנה ירעאלי ואח' עורכות, 1999).

113 כבג"ץ 1125/16 מרעי נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית (פורסם באר"ש, 31.3.2016), שעניינו עתירה לביטול צו החרמה והריסה שהוצאו לפי תקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת-חירום), 1945, חלקה הנשיאה מרים נאור על דעתם של השופטים מני מזוז וענת ברון שהחליטו לקבל את העתירה ולבטל את צו החרמה וההריסה במקרה הקונקרטי, וחתמה את פסק דינה במילים "כאמור, אנו בית משפט ולא בית שופטים".

114 לשלמות התמונה יצוין כי מתוך 21 תיקי העכוב שניים הסתיימו בזיכוי: אחד מהם הוא התיק שעסק כאמור במדיניות אי-האכיפה שהנהיגה הרשות ככל שמדובר בנשים דרוזיות; הזיכוי הנוסף מקורו בפגמים בזיהוי ובהיעדר ראיות מספקות הקושרות את הנאשמים לאירוע הקטיפה. בשניים מתיקי העכוב שבהם נערכו הסדרי טיעון דנה שופטת ערביה.

115 ת"פ (שלום חי) 6669/02 מדינת ישראל נ' אבו מוח (פורסם בנבו, 30.3.2005).

בהתחשב במקרים שנסקרו לעיל, הנחת השופט שהפקחים מוותרים בגין קטיפת זעתר בכמויות קטנות יחסית נראית תמוהה, אולם אמירתו שראוי לפטור נאשמים מאחריות פלילית במקרים אלה לפי הגנת "זוטי דברים" משקפת תפיסה משפטית ייחודית בנוף פסקי הדין בנושא הזעתר ומדברת בעד עצמה.

תפיסה דומה משתקפת בשני פסקי הדין האחרים שהסתיימו בזיכוי הנאשמים. בעניינו של **ואיל אעבאדי**¹¹⁶ קיבל השופט את גרסת הנאשם המסבירה את נוכחותו במקום, שלפיה "שכנה שלו בשם פאזיזה אשר היתה אחת מששת הנשים שקטפו זעתר ואינה נאשמת וכנראה בגלל שלא היתה לה תעודת זהות, צלצלה אליו מהפלאפון וביקשה ממנו לבוא לאסוף אותן כי נתקעו במקום". אמנם בית המשפט ציין כי "נכון שהנאשם 1 הודה שידע שיש עם הנשים זעתר, הוא הריח את הזעתר והוא שאל ואחת אמרה לו שקטפה קצת זעתר לעשות עם פיתות בבית. הוא חשב שבשקים יש עשב לארנבות כפי שאמרו לו". עם זאת, באופן הסותר חזיתית את דוקטרינת ההחזקה המיושמת אף היא לעיל, בפסקי דין אחרים העוסקים בזעתר, קבע בית המשפט כי "כאשר חמשת הנשים 2-5 הודו שהם קטפו את הזעתר והזעתר ברכב שלהן, הנאשם 1 לא יכול להחזיק בזעתר ששייך לאחרים וכל הקשר של הנאשם 1 לזעתר שהסיע את ששת הנשים שקטפו והזעתר ששייך לששת הנשים היה ברכבו". בדומה, במקרה של **סארי עזאם**¹¹⁷ ציין השופט לעניין ההחזקה כי "אין ספק שאזוב מצוי שבשק לא היה בחזקתו של הנאשם והשק לא שייך לו אלא לאביו אשר השאירו וביקש מהנאשם שישמור עליו". בהנחה סבירה שהשופט מכיר את הדין בנושא החזקה ושלא מדובר בטעות משפטית, מתבקשת המסקנה שהשופט מפרש את הדין לשם השגת התוצאה הראויה בעיניו במקרים אלה. מובן כי אין כוונתי לטעון ששופטים ערבים באשר הם בהכרח יזכו נאשמים בגין החזקה או קטיפה של זעתר;¹¹⁸ אולם מעניין לשים לב שיש שוני מהותי בין התפיסות המשתקפות מפסקי הדין שכתב השופט ח'יר שדן במקרים אלה לבין יתר פסקי הדין, שלא נדונו בפני שופטים ערבים.

השתקפות מעניינת נוספת לתפיסה זו, הרואה בקטיפת העכוב והזעתר – אף לצורכי מסחר – כפרקטיקה לגיטימית, אפשר למצוא בפסק דין נזיקי דווקא בעניינה של **חלימה עאסלה**. במקרה זה דובר על תביעה לפי חוק הפיצויים לנפגעי תאונות דרכים, תשל"ה-1975, שבמסגרתה נדונה שאלת גובה הנזק שנגרם לתובעת.¹¹⁹ בטיעונים להפסד השתכרות נטען בשם עאסלה כי

116 תפ (חי) 1146/05 מדינת ישראל נ' אעבאדי (פורסם בנבו, 14.12.2005).

117 ת"פ 2025/05 מדינת ישראל נ' ליבוביץ' (פורסם בנבו, 12.2.2007). מקורו של השם העברי בכותרת פסק הדין מוסבר כבר בשורה הראשונה לפסק הדין: "סארי האני עזאם אשר עברת שמו – כנראה עקב התפקיד הבטחוני שהוא ממלא – לשם אלון בן האני ליבוביץ' הוא הנאשם בכתב האישום בתיק זה".

118 אכן, השופט ח'יר שזיכה את הנאשמים באותם שלושה מקרים הרשיע את הנאשם במקרה הרביעי, שבו דובר על ריבוי מקרים של קטיפה בכמות מצטברת שעלתה על 60 ק"ג. ראו עניין **מרעי**, לעיל ה"ש 78.

119 ת"א (שלום נצי) 3547/01 עסאלה נ' דולב – חברה לביטוח בע"מ (פורסם בנבו, 29.3.2004).

בנוסף להיותה עקרת בית, היא עבדה לפני התאונה בעבודות פיזיות קשות, כגון מסיק זיתים, "בקל" (ליקוט צמחי בר אכילים כגון "עולש", "עקוב", "כוביזה" וכו' - ס.י.), וכי הכנסתה החודשית מעבודות אלו היתה כ- 1,000 ₪ בממוצע. לאחר התאונה איבדה כל יכולת לבצע עבודות אלו.

השופט סוהיל יוסף קיבל את טיעוניה של עאסלה ופסק לה פיצויים בגין הפסד השתכרות מאיסוף עשבים וצמחי בר ומכירתם, באופן המאפשר לתהות כיצד הוא עולה בקנה אחד עם העיקרון במשפט הפרטי שלפיו "מעילה בת עוולה לא תצמח זכות תביעה"¹²⁰:

בתוך עמי אני חי, ויודע כי כפריים רבים נוהגים ללקט צמחי בר ועשבים אכילים, כגון "עולש", "עכוב", "כוביזה" ו-"זעתר", אך בעיקר לצריכה עצמית ולא למסחר, הגם שיש כאלה שמוכרים צמחים אלה, בפרט כשמדובר במשפחות קשות יום. [...] לאור האמור לעיל, הנני קובע, על דרך האומדנה, את הפסדי הכנסותיה של התובעת מיום התאונה, ועד הגיעה לגיל 65, מאיסוף עשבים וצמחי בר ומכירתם, בסכום של - 18,000 ₪.

התייחסות השופטים הערבים לעכוב ולזעתר בפסיקה משקפת תפיסה ייחודית, שאינה עולה בקנה אחד עם התפיסה המשתקפת מיתר פסקי הדין. בהיעדר הסבר אחר, ונוכח התנגשות קביעותיהם עם קביעות משפטיות סותרות, אין אלא להסיק כי תפיסה זו נעוצה בזהותם הערבית של השופטים. דרכה, כך מסתמן, הם רואים בזעתר ובעכוב, בסופו של יום, אוכל.

במקום סיכום

لعنة الزعتر اعدتني الى حكاية ابي صلاح اللّواح ابن بلدنا الذي يرفض ان يموت وما زالت ذاكرته معه وحكايته معه والحطة على خاصرته يلوح بها حين يطرب وحين يقف على رأس الدبكة. يقول:

"יום قالت לי أم صلاح خذني عالز عتر، ركبنا الحمار وطلعنا عالو عر لّقطنا من هالموجود حطبنا في الخرج وركبنا على الحمار ورجعنا شوي ولا جاي علينا جيب اخضر من جماعة الطبيعة. نزل منه واحد صار يصيح: عتصور! عتصور! عتصور! يعني وقّف وقّف. ضربنا بريك عالحمار وعتصرنا. ابن الحرام صار يصيح علينا: ممنوع زعتر! ممنوع مرامية! ممنوع زوفا! ممنوع علت! ممنوع خبيزة! يا خواجه هذا مليح للمعدة وهذا للأعصاب وهذا لوجع الراس، شو فيها؟ جايبين شوي للبيت. لا. انت بيخرب طبيعة. أنا بيخرب طبيعة؟ اخذ كل شيء لّقطنا وسجّل لي مخالفة. اخذوني عالحمكة ودفعوني ألفين شيكل. بعد سنة فتحت الجريدة والا صورة زلמה للطبيعة على نص الصفحة. الأخ فاتح مصنع للزعتر والميرمية وكاتب هذا مليح للمعدة وهذا للأعصاب وهذا لوجع الراس. انا بخرب طبيعة?"¹²¹

120 להרחבה על העיקרון שלפיו מעילה בת עוולה לא תצמח זכות תביעה, בהקשר של פיצוי בגין עבודה בלתי-חוקית, ראו ע"א 11152/04 פלוני נ' מגדל חברה לכיטוח בע"מ, פ"ד סא(3) 310, 344-345 (2006).

121 سلمان נאטור سفر עלی سفر 31-32 (2008); נאטור, לעיל ה"ש 22, בעמ' 31-32.

קללת הזועתר החזירה אותי לסיפורו של אבי סלאח המסרב למות, שזיכרונו מלווה אותנו כמו הכאפייה שלו. הוא אומר:

"יום אחד אמרה לי אום סלאח קח אותי לזועתר, רכבנו על החמור, יצאנו לבר, ליקטנו ממה שהיה, שמנו בשק ועלינו על החמור חזרה, אז התקרב אלינו ג'יפ ירוק מהחבר'ה של הטבע. ירד ממנו בחור שהחל לצעוק עלינו: 'עצור! עצור! עצור!' יעני ווקפ! ווקפ! לחצנו בבלמי החמור ו'עצרנא' (עצרנו). הוא התחיל לצעוק: 'אסור זועתר! אסור מראמיה! אסור זופא! אסור עלת! אסור ח'ובייזה!' אמרתי: 'יא ח'וואג'ה, זה טוב לקיבה ולעצבים ולכאב הראש, מה יש? לקחנו קצת לבית'. 'לא. אתה מחבל בטבע', הגיב הפקח. אני מחבל בטבע? הוא לקח את כל מה שליקטנו ורשם לנו דו"ח. לקחו אותי לבית המשפט וחייבו אותי באלפיים שקל. כעבור שנה פתחתי את העיתון וצצה בפניי תמונתו של איש הטבע במרכז העמוד. האח פתח מפעל לזועתר ומראמיה ואומר שזה טוב לקיבה ולעצבים ולכאב הראש. אני מחבל בטבע?"

